

ANTWERPSE ZEEVAARDERS EN DE BEWAPENING VAN HUN SCHEPEN IN 1563-1564

door Dr. G. ASAERT

1. ANTWERPSE ZEESCHEPEN UITGERUST MET STADSARTILLERIE

In de registers 293 en 297 van het Antwerpse schepenenprotocol ¹ bevinden zich 22 minuten van akten ² die van aard zijn enig licht te werpen op de eigen scheepvaart van Antwerpen in de jaren zestig van de zestiende eeuw. De inhoud van deze stukken is vrij stereotiep: telkens erkende een Antwerpse gezagvoerder voor zijn schip een aantal artilleriestukken uit het stedelijk arsenaal te hebben ontvangen, hem uitgeleend voor een bepaalde reis en te restitueren na veilige terugkeer in de thuishaven.

Bij verlies van de kanons moest een schadevergoeding, bepaald in de akte, door de schipper aan de stad worden terugbetaald ³. Het vroegste stuk dateert van 25 augustus 1563 ⁴, de twee jongste van 7 augustus 1564 ⁵.

Deze akten werden als volgt geregistreerd. Wij groeperen per maand.

1563	augustus	8	1564	januari	1
	september	1		februari	2
	oktober	2		maart	1
	november	3		april	—
	december	1		mei	1
				juni	—
				juli	—
				augustus	2

Buiten deze termini hebben wij nergens soortgelijke akten aangetroffen ofschoon alle schepenregisters en certificatieboeken van Pasen 1559 tot Pasen 1572 werden doorgenomen ⁶. Ongetwijfeld was een aantal koopvaarders reeds bewapend en hoefden deze geen beroep te doen op het stedelijk artilleriehuis. Het ontbreken van dergelijke akten betekent niet dat de stad geen uitlening van kanons meer heeft toegestaan ⁷.

In de hier bedoelde akten werd de bestemming van het schip steeds vermeld, wat belangrijk is, omdat gegevens van die aard vrij zeldzaam zijn in het Antwerpse bronnenmateriaal. Slechts éénmaal ging de reis in noordelijke richting, naar Noorwegen, tweemaal ging men onder zeil voor Londen maar in alle andere gevallen werd de steven gericht naar volgende zuidelijke havens of landstreken:

Bordeaux	6 maal	Lissabon	2 maal
Rouaan	3	Biskaye	1
Barbarije	3	Malaga	1
Nantes	2	Mazarron	1

Met andere woorden : twaalf reizen naar de Franse Atlantische kust, drie reizen naar de Afrikaanse westkust, twee naar Portugal, twee naar de Spaanse mediterrane kust, twee naar Engeland en één naar Noorwegen. Het is meteen duidelijk dat vooral de tocht door het Kanaal en verder zuidwaarts bewapening heeft vereist.

2. AANTAL KANONS

Alle 22 schepen in de akten vermeld werden met één of meer stukken stadsartillerie uitgerust. Van augustus tot oktober 1563 waren dat steevast ijzeren gotelingen⁸ liggend in affuiten, met een voorraad munitie van 12 kogels of kloten per stuk.

Elf vaartuigen werden in voornoemde periode als volgt bewapend :

- 1 schip met 1 stuk en 12 kogels ;
- 6 schepen met 2 stukken en 36 kogels ;
- 1 schip met 3 stukken en 36 kogels ;
- 3 schepen met 4 stukken en 48 kogels.

In de volgende periode, november 1563 tot augustus 1564, werd de bewapening opgedreven. De eenvormigheid was verdwenen en verschillende soorten artillerie werden nu gebruikt. Naast de ijzeren gotelingen ging men ook ijzeren barsen aanwenden. In november hesen twee schepen naast vier gotelingen met 48 kloten nog eens vier barsen aan boord, zonder dat van een aanvullend aantal kanonskogels werd gesproken⁹. Een derde schip werd uitgerust met twee gotelingen en vier barsen¹⁰.

Van december 1563 af deden Antwerpse schippers beroep op ijzeren kwartierslangen. Met het oog op een reis naar Rouaan bewapende Michiel van de Wiele zich met vier gotelingen en honderd kanonballen en met twee ijzeren kwartierslangen met 50 kloten¹¹.

In 1564 nam de verscheidenheid inzake bewapening nog toe. Er werd nu ook gebruik gemaakt van halve slangen en van serpentijnen naast de reeds aangevoerde gotelingen, barsen en kwartierslangen¹².

Heeft men de toenemende onveiligheid op zee door een verhoging van de vuurkracht willen keren ? De verscheidenheid van de monden kan worden verklaard door het aanbod van het stadsarsenaal dat na uitputting van de voorraad gotelingen op ander wapentuig moest overgaan.

Het aantal afgeleverde stukken was niet gering. Voor 22 Antwerpse schepen leverde de stad tijdens de periode augustus 1563 - augustus 1564 in totaal 89 kanons, te weten :

- 51 stukken artillerie, de zg. gotelingen, waarvan 40 liggend in affuiten ;
- 14 barsen, elk met twee kamers ;
- 13 kwartierslangen waarvan 5 achteraan geweld en vooraan geringd ;
  - 4 geweld ;
  - 2 liggend in affuit ;
  - 2 zonder nadere omschrijving ;
- 6 serpentijnen, elk met twee kamers ;
- 5 halve ijzeren slangen, elk met twee kamers.

Antwerpse zeeschepen uitgerust met stadsartillerie (1563-1564)

<i>Ref.</i>	<i>Volgnr.</i>	<i>Datum</i>	<i>Naam van de schipper</i>	<i>Bestemming</i>	<i>Bewapening</i>	<i>Eventuele schadeloosstelling (in lb. gro. Vl.)</i>
SR 293, 454 r ^o	1.	25/08/1563	Willem Anthonissone	Malaga	2 ijzeren gotelingen + 24 kloten	6.- ¹
454 r ^o v ^o	2.	25/08/1563	Peeter van den Venne	Barbarije	3 » » + 36 »	8.6.8.
454 v ^o -455 r ^o	3.	25/08/1563	Matheus Sanders	Bordeaux	2 » » + 24 »	6.- ¹
455 r ^o	4.	26/08/1563	Henrick de Cuypere	Nantes	2 » » + 24 »	5.- ¹
455 r ^o -v ^o	5.	27/08/1563	Olivier Diericxsone	Biskaye	2 » » + 24 »	6.- ¹
455 v ^o -456 r ^o	6.	27/08/1563	Sebastiaen Gheertssone	Bordeaux	2 » » + 24 »	6.- ¹
456 r ^o	7.	30/08/1563	Claes Diericxsone	Nantes	4 » » + 48 »	12.- ¹
456 v ^o -457 r ^o	8.	30/08/1563	Thomas de Greeve	Barbarije	2 » » + 24 »	6.- ¹
475 v ^o -476 r ^o	9.	23/09/1563	Dierick Dierixsone	Bordeaux	4 » » + 48 »	12.- ¹
476 r ^o -v ^o	10.	14/10/1563	Adriaen Peterssone	Bordeaux	4 » » + 48 »	12.- ¹
477 v ^o -478 r ^o	11.	(16/10/1563)	Anthonis Christoffels	Bordeaux	1 » goteling + 12 kloten	3.- ¹
480 r ^o	12.	08/11/1563	Cornelis Kemp	Rouaan	4 » gotelingen + 48 kloten	12.- ¹
					4 » barsen met 8 kamers	1.- ¹
480 v ^o	13.	09/11/1563	Olivier Roberts	Rouaan	4 » gotelingen + 48 kloten	11.- ¹
					4 » barsen met 8 kamers	1.- ¹
482 v ^o	14.	23/11/1563	Kerstiaen Cornelissone	Londen	2 » gotelingen + 24 kloten	5.- ¹
					4 » barsen met 8 kamers	1.- ¹
287 v ^o -288 r ^o	15.	30/12/1563	Michiel van den Wiele	Rouaan	4 » gotelingen + 100 kloten	5.10.-
					2 » kwartierslangen + 50 kloten	8.- ¹
488 r ^o -v ^o	16.	05/01/1564	Servaes Willemsone	Lissabon	2 » »	2.- ¹
					1 » kwartierslang + 50 kloten	1.10.- ¹
444 r ^o	17.	12/02/1564	Peeter Janssone de Hont	Barbarije	2 » gewelde stukken	2.- ¹
					1 klein ijzeren stuk	1.10.- ¹
					2 gotelingen	5.- ¹
498 v ^o	18.	28/02/1564	Jan Lievens	Bordeaux	2 ijzeren kwartierslangen met 4 kamers	8.- ¹
					1/2 ijzeren slang met 2 kamers	1.- ¹
500 r ^o -v ^o	19.	20/03/1564	Gheerart Jansen	Noorwegen	2 halve ijzeren slangen met 4 kamers	8.- ¹
					2 serpentijnen met 4 kamers	3.6.8
					2 halve serpentijnen met 4 kamers	1.13.4
SR 297, 312 v ^o -313 r ^o	20.	16/05/1564	Anthonis Adriaenssone	Londen	2 ijzeren barsen met 4 kamers	5.5.-
					4 serpentijnen met 8 kamers	6.13.4
321 r ^o -v ^o	21.	07/08/1564	Lazarus Struyck	Mazarron	2 ijzeren kwartierslangen	2.2.- ¹
					4 ijzeren kwartierslangen	1.10.- ¹
327 r ^o -v ^o	22.	07/08/1564	Lazarus Struyck	Lissabon	4 ijzeren gotelingen + 96 kloten	16.- ¹

¹ Per 100 pond (gewicht).

3. UITZICHT

Het is niet zo gemakkelijk ons een idee te vormen van het uitzicht, het kaliber en de vuurkracht van deze monden. De beschrijving in de schepenregisters is zeer summier en blijft beperkt tot de opgave van slechts enkele elementen, nl. het aantal en de benaming van de stukken, het gebruikte metaal, de kamers, het gewicht en de waarde voor de eventuele schadevergoeding. Verder het aantal kogels en het al of niet voorhanden zijn van affuiten.

Een eerste aanduiding verschaft ons het metaal: voor deze bewapende koopvaarders werd overwegend ijzeren geschut gebruikt. Wat de serpentijnen betreft verschaffen de teksten hier geen informatie maar de bassen, halve slangen en kwartierslangen waren van ijzeren makelij. De zg. gotelingen waren, zoals de naam zegt, gietijzeren wapens. Men weet dat ijzer goedkoper was dan brons maar minder veilig, omdat de lopen sneller warm liepen dan bij bronzen lopen. Uit de teksten blijkt verder dat sommige kanons geringd waren, dat is voorzien van ringen rondom de loop tegen het barsten en zelfs het uiteenspringen van de loop. Andere waren geweld, d.w.z. dat bij gietijzeren kanons twee stukken metaal tot één geheel werden versmolten door ze, week gemaakt, op elkaar te drukken.

De benaming van het stuk geeft ons nieuwe informatie¹³.

De slang was een lang kanon van klein kaliber en kon geweld of geringd zijn. Volgens het gewicht van het projectiel spreekt men van slangen, halve slangen en kwartierslangen.

Serpentijnen waren kleine kanons, meestal van ijzer. Het verschil met de slang is niet zeer duidelijk, want slangen en halve slangen werden ook wel serpentijnen geheten.

De bars of bas was een klein stuk van beslagen ijzer.

Zoals gezegd waren gotelingen gietijzeren kanons.

Men merkt dat deze verklaringen vrij algemeen zijn en ons weinig leren.

Bestaande afbeeldingen hebben geen betrekking op Antwerpen, zodat zij voor ons doel weinig bruikbaar zijn.

De namen van deze wapens leren ons niets over het kaliber. Tot het einde van de 17de eeuw werden kanons immers slechts genoemd naar het gewicht van het projectiel, b.v. een 24 ponder, 16 ponder, 12 ponder, 8 ponder, 4 ponder, enz. De capaciteit van de stukken werd dus aangegeven door het gewicht van de ballen die zij afschoten, niet volgens de doormeter van de loop, zoals thans gebruikelijk is.

Sommige stukken waren van kamers voorzien, dat zijn de delen van een vuurwapen waarin de buskruitlading werd geplaatst. Vaak waren deze kamers losse voorwerpen die geladen aan het vuurwapen werden bevestigd. De ijzeren barsen hadden gewoonlijk twee kamers per vuurmond, ook had een halve ijzeren slang twee kamers. Bij de andere kanons was van kamers geen spraak. Het is waarschijnlijk dat de kamer dan een verwijding achter in de ziel van het stuk was waardoor zij met het kanon één geheel vormde.

4. GEWICHT

Hoe zwaar woog deze artillerie? Slechts in enkele gevallen wordt het gewicht van een stuk vermeld, waarover verder meer.

Wel wordt het gewicht van meerdere stukken samen vermeld. Van de 89 kanons die in 1563-1564 aan boord van Antwerpse schepen werden geplaatst is in 27 gevallen een gewichtsopgave voorhanden, nl. voor
 14 ijzeren barsen ;
 9 ijzeren kwartierslangen ;
 3 stukken artillerie ;
 1 halve ijzeren slang.

Van de 14 ijzeren barsen wogen :

4 barsen samen	830 pond,	gemiddeld	207 1/2 pond ¹⁴ .
4	614		153 1/2
4	746		186 1/2
2	525		262 1/2
Samen	2.715 pond		194

Dit gemiddelde van 194 pond werd ruimschoots overtroffen bij de negen kwartierslangen.

Een van deze wapens woog 300 pond.

Twee wogen 636 pond per stuk.

Twee wogen 298 pond per stuk.

Vier wogen 594 pond per stuk.

Samen 4.544 pond of een gemiddelde van 505 pond per artilleriestuk, en met 298 pond en 636 pond als respectievelijk lichtste en zwaarste kanon.

Het is logisch dat de halve slang zwaarder woog en wel 900 pond, meteen het zwaarste stuk artillerie dat aan boord werd gehesen.

Ook is het gewicht van een klein ijzeren artilleriestuk bekend, nl. 150 pond.

Tenslotte waren er twee ijzeren gewelde stukken die samen 575 pond wogen.

Van de 27 stukken waarvan informatie over het gewicht mogelijk is gebleken, lag het gewicht dus tussen 150 en 900 pond. Hierbij dient opgemerkt dat scheepsartillerie in tegenstelling met onze tijd, lichter was dan de veldartillerie.

5. WAARDE

Een ander element dat ons iets over deze kanons kan leren is de opgegeven waarde, vastgesteld met het oog op een eventueel te betalen schadevergoeding bij verlies, niet te verwarren met de handelsprijs.

Deze waarde werd vastgesteld per kanon of per 100 gewichtsponden.

Per stuk was de hoogste waarde 9 lb. gro. VI. en wel voor de halve slang. Omgerekend per 100 gewichtsponden is dit slechts 1 lb. gro. VI., wat ons mogelijk maakte de gemiddelde waarde per stuk te berekenen.

Dit gaf volgende resultaten.

Van de 51 gotelingen hadden een waarde van

5.15.- lb. gro. VI.	2 stukken ¹⁵ ;
4. --	4 stukken ;
3. --	29 stukken ;
2.15.6 2/3	3 stukken ;
2.15.-	4 stukken ;
2.10.-	8 stukken ;
2. 5.-	1 stuk ¹⁶ .

De gemiddelde prijs per stuk bedroeg 3 lb. gro. VI.

De 8 serpentijnen hadden een gezamenlijke waarde van 11.13.4 lb. gro. of gemiddeld 1.9.2 lb. per stuk.

Van de 8 serpentijnen hadden een waarde van

1.13.4 lb. gr. VI.	6 stukken
-.16.8	2 stukken

De gemiddelde prijs per stuk bedroeg 1.9.2 lb. gro. VI.

Van de 14 barsen werden zowel het gewicht als de prijs per 100 pond vermeld. Uit deze twee elementen kan de gemiddelde prijs per stuk worden berekend.

De prijs per 100 pond is steeds 6 Karolusgulden of 1 lb. gro. VI.

Voor 4 stukken die samen 830 pond wegen levert dit een prijs per stuk op van 2.1.6 lb. gro. VI.

Voor 4 stukken die samen 614 pond wegen per stuk ca. 1.10.- lb. gro. VI.

4	746	ca. 2. -.-
2	525	ca. 2.12.6

Het gemiddeld gewicht van een barse bedroeg ca. 194 pond en de gemiddelde prijs bedroeg 1.19.- lb. gro. VI.¹⁷.

Van 13 ijzeren kwartierslangen hadden een waarde van

13. 7.- lb. gro. VI.	2 stukken ;
8.18.-	4 stukken ;
4.10.-	1 stuk ;
4. -.-	4 stukken ;
1. -.-	2 stukken.

De gemiddelde waarde van een kwartierslang bedroeg ca. 6 1/2 lb. gro. VI.

Tenslotte waren er 3 halve ijzeren slangen ter waarde van 9, 4 en 4 lb. gro. VI. of een gemiddelde waarde van 5.13.4 lb. gro. VI.

Wij komen dus tot volgende gemiddelden in dalende orde :

kwartierslangen	6.10.- lb. gro. VI.
halve slangen	5.13.4
gotelingen	3. -.-
barsen	1.19.-
serpentijnen	1. 9.2

Het kan verwondering wekken dat de halve slang een lagere waarde heeft dan de kwartierslang. Het geringe aantal halve slangen, slechts 3, is natuurlijk een slechte graadmeter.

Deze prijzen liggen vrij hoog als we vergelijken met scheepsprijzen in 1563-1564 te Antwerpen genoteerd. In deze twee jaren werden er in de Scheldestad 9 karvelen of parten van karvelen verkocht waarvan de prijs bekend is¹⁸. Deze bedroeg gemiddeld 166 lb. gro. VI. per karveel¹⁹. Van heuden vonden wij in dezelfde periode 17 prijzen²⁰ met een gemiddelde van 57 lb. gro. VI. Zowel karvelen als heuden werden met kanons bewapend. Dit betekent dat een karveel van 166 lb. gro. VI., bewapend met vier ijzeren gotelingen van 3 lb. gro. per stuk, ter waarde van 12 lb. gro. bewapening meevoerde, zonder van de munitie te gewagen. Deze bewapening vertegenwoordigde meer dan 7 % van de scheepswaarde.

Men vergelijkte ook met het loon van de metselaar-vrijknaap (geschoold arbeider) dat in het midden van de 16de eeuw te Antwerpen ca. 90 gulden of 15 lb. gro. VI. bedroeg ²¹. In 1563-1564 verdiende de metselaarsknecht in de Scheldestad voor zijn zomerdagloon 7 stuiver of 14 groten ²², veruit het hoogste loon dat voor dit vak in de Nederlanden werd betaald. Deze 14 groten zijn iets meer dan 1/20 deel van een lb. groten.

6. MUNITIE

De stad Antwerpen leverde ook schietvoorraad voor deze kanons. Het stedelijk arsenaal beschikte over munitie in de vorm van stenen, loden en ijzeren kogels, de zg. kloten. Het waren projectielen van deze laatste soort die de Antwerpse schepen hebben geladen. Gewoonlijk werd één dozijn kogels per artilleriestuk meegegeven. Twee ijzeren kwartierslangen kregen evenwel 250 ballen en een dito slang 50 kogels mee. Vier stukken artillerie werden voorzien van 96 kogels en vier andere van 100 kloten. De halve ijzeren slang, het zwaarste kanon, moest het met 36 projectielen doen. Bij de serpentijnen en de ijzeren bassen was geen munitie voorzien. In totaal leverde de stad 794 van deze zg. kloten af. In onze optiek zijn deze aantallen vrij gering. Men houde er echter rekening mede dat het afvuren van een projectiel een omslachtige operatie was waarbij de bedienaars van het stuk soms meer risico's liepen dan het doelwit.

In de meeste gevallen lagen de lopen in affuiten die soms „laeyen” werden geheten. Waarschijnlijk gaat het hier niet om de zg. rolpaarden ²³.

Wat de opstelling van de kanons aan boord betreft vermoeden wij dat ze zonder meer over de verschansing heen werden gericht, de gewone plaatsing aan boord van schepen zonder geschutspoorten ²⁴. Weliswaar werden geschutspoorten met valpoorten reeds in de 15de eeuw gebruikt maar dan meestal bij oorlogsbodems ²⁵.

Vermoedelijk bezaten deze Antwerpse schepen, die slechts occasioneel met kanons werden bewapend, geen geschutspoorten maar zekerheid ontbreekt.

Twintig jaar later, in 1582, bleek de Antwerpse koopvaarder *Den gulden Leeuw* deze openingen wel te bezitten ²⁶.

7. STADSARTILLERIE EN KANONNENGIETERS

De hier genoemde stadsartillerie werd op verschillende plaatsen in Antwerpen bewaard. Vooreerst in het artilleriehuis ²⁷, deel van de Ouden of Houten Eeckhof, gelegen tussen de Weststraat (thans Raapstraat) en de Achterstraat (thans Lange Noordstraat), grenzend aan de gronden van de Stadswaag die door Gilbert van Schoonbeke in 1547-1550 werden verkaveld ²⁸. Het artilleriehuis bleef ter plaatse, maar de Eeckhof werd overgebracht naar een zg. Nieuwe Eeckhof bij de Sint-Michielsabdij ²⁹.

Verder was er nog een stenen eekhof aan de Sint-Jansvliet en werden lichte wapens ook opgeslagen in het stadhuis, onder het bolwerk aan het Begijnhol, onder het bolwerk aan de Kipdorppoort en in de nieuwe stenen toren aan het bolwerk bij de nieuwe poort, dit blijkens een inventaris van het midden

van de 16de eeuw³⁰, die ook melding maakt van bombarden, mortieren, kartouwen, hoofdslangen en falconetten naast de hoger vermelde wapens.

Hoofd van het stedelijk wapenarsenaal was de markgraaf in zijn functie van opperartilleriemeester. Voor het dagelijks beheer zorgde de artilleriemeester, bijgestaan door een onderartilleriemeester³¹. Bij de bewapening van de Antwerpse schepen was het laatstgenoemde, Jan van de Werve, die als vertegenwoordiger van de stad optrad³².

De kanons van het Antwerps arsenaal waren niet noodzakelijk geïmporteerd. Volgens B. ROOSENS³³ was in het midden van de 16de eeuw ene Cornelis Wagevens als kanonnengieter in de Scheldestad bedrijvig. In 1564 had deze blijkbaar zijn bedrijvigheid gestaakt, want op 24 januari van gezegd jaar vroeg een Mechelse klokken- en kanonnengieter Adriaen Steylaert toelating om zich in Antwerpen te vestigen om er alle soorten van artillerie te gieten. In zijn rekest voerde hij aan dat er in de Scheldestad geen klokken- noch busgieters meer actief waren, zoals voorheen Cornelis Wagnerts, ongetwijfeld te identificeren als voornoemde Wagevens, en Jan van Eynde³⁴. Hierop werd geappostilleerd dat de magistraat geen bezwaar had tegen Steylaert's vestiging maar dat men hem geen salaris kon bezorgen, tenzij als welkom een pot goede wijn.

Eind 1564 vroeg ene Jacques Serjanssen die met zijn vader in Antwerpen was ontboden om er klokken te gieten voor de O.-L.-Vrouwekerk, toelating om voortaan ter plaatse klokken, artillerie en mortieren te mogen gieten. Hij had reeds een klok gegoten voor de natie van de Genuezen die ze naar hun vaderland wilden zenden evenals vijf klokken die naar Rome en Zuidnederlandse steden zoals Herentals en Oudenaarde waren verstuurd. Deze Serjanssen bezat de kunde „groot geschudt ende artillerijen ende mortiere” te gieten en telde de steden Kamerijk en Atrecht onder zijn klanten. In Antwerpen stootte hij echter op verzet van de ketelaars, hoewel dezen geen klokken of artillerie goten³⁵. Antwerpen oefende dus kennelijk aantrekkingskracht uit op kanonnengieten, ongetwijfeld een gevolg van de hoogconjunctuur die het begin van de jaren zestig heeft gekenmerkt. Met het gebruikelijk corporatistisch verzet moesten deze vrij kleine ondernemers natuurlijk wel rekening houden. In tegenstelling met wat doorgaans werd aangenomen waren de zestiende-eeuwse arsenalen in de Nederlanden geen geschutsgieterijen maar slechts wapenopslagplaatsen^{35b18}.

8. BUSKRUIT

Antwerpen bezat rond het midden van de 16de eeuw een reeds krachtig ontwikkelde buskruitproductie die voor een deel naar Engeland, Spanje en Portugal werd uitgevoerd³⁶.

Belangrijke buskruitfabrikanten in die tijd waren Frans en Joachim van Bombergen³⁷, Gielis en Karel Crol³⁸, Jehan van Goorle³⁹, Cornelis van Halsteren⁴⁰, Cornelis Michielsen⁴¹ en Jacques Le Roy⁴². Om veiligheidsredenen was de fabricatie buiten de kernstad gevestigd. Zo bezaten de van Bombergen te Merksem-Dambrugge o.a. twee stenen buspoedermolens, een stenen poedermolen en een buspoedertoren dienend tot het drogen van het poeder. De helft hiervan werd, samen met al het gereedschap, door Joachim van

Bombergen in 1560 aan de Duitse Hanzekooplieden Balthazar Marstalter en Hans Volmar verkocht⁴³. Ook waren er poedermolens in Steenborgerweerd, op het Kiel, in Borgerhout, op St.-Willebrordsveld⁴⁴.

Samenvattend kan gesteld dat in de jaren zestig van de zestiende eeuw te Antwerpen kanons, munitie en buskruit in voldoende mate voorhanden waren en dat via het stedelijk arsenaal de koopvaarders, indien zij dit wensten, zich van een tijdelijke bewapening konden voorzien.

9. WAAROM DEZE BEWAPENING ?

De vraag die nu rijst is de reden van deze bewapening. Werd zij door de overheid opgelegd ? Bestond er een wetgeving terzake ? En waarom begint deze bewapening precies in de maand augustus van het jaar 1563 ?

Zoals men weet bestonden er inderdaad ordonnanties die normen voor scheepsbewapening voorzagen. De ordonnanties van Karel V van 28 januari 1550⁴⁵ en van 19 juli 1551⁴⁶ stelden o.m. de tonnenmaat en het aantal bemanningsleden vast en legden voor het eerst de scheepseigenaars de verplichting op voor hun schepen op bepaalde reizen en vanaf een bepaalde tonnenmaat met artillerie uit te rusten, maatregelen waartegen het Antwerpse schippersambacht in verzet kwam, een geschiedenis waarop wij hier niet kunnen ingaan⁴⁷.

Beide ordonnanties werden met tegenzin en slecht toegepast⁴⁸.

Gezien het tijdstip van hun afkondiging kunnen zij geen rechtstreekse aanleiding zijn voor de hier behandelde bewapening. Ook kan de belangrijke ordonnantie van Filips II, het zg. Eeuwig Edict betreffende de scheepvaart van 31 oktober 1563⁴⁹ de gebeurtenissen van augustus, dus twee maand vroeger, niet hebben beïnvloed. De redenen dienen dus elders gezocht en wel bij de onveiligheid ter zee.

Welke ontwikkeling heeft zich in augustus 1563 voorgedaan waardoor de scheepvaart onveilig – we moeten eigenlijk zeggen : nog onveiliger dan voorheen – was geworden en die tot de plotse bewapening van acht koopvaarders heeft geleid ?

Sedert de vrede van Cateau-Cambrésis (2-3 april 1559) kende de Europese scheepvaart een nieuwe impuls. In de Noordzee en de Atlantische wateren was de rust weergekeerd. Van Dantzig tot Sevilla beleefden een aantal havens een voorspoedige tijd met Antwerpen steeds in de eerste rij. De expansie van de Scheldestad zette zich door, het bevolkingscijfer ging nu zijn piek bereiken. Deze „boom van 1559” zou slechts enkele jaren aanhouden. De revaluatie van het pond sterling hinderde de uitvoer van de „Merchant Adventurers” naar de Antwerpse markt wat de handel van Nederlanders en Hanzeaten in Engeland heeft bemoeilijkt⁵⁰.

Koningin Elisabeth I van Engeland begon onderhandelingen met de Franse Hugenoten wat leidde tot het verdrag van Hampton Court (20 september 1562). Dit vergrootte de spanning met Frankrijk. Engeland ging zich op een nieuwe confrontatie met zijn ervvijand voorbereiden en bezette alvast Le Havre. Terzelfdertijd nam de onveiligheid op de Westeuropese zeeën toe, hoofdzakelijk door Engelse kaperijen. Vele kooplieden in de Nederlanden, Antwerpenaars maar ook Spanjaarden en Hanzeaten, drongen bij de land-

voogdes Margaretha van Parma aan op maatregelen tegen de Engelse kapers⁵¹. Hierop ingaand besloot de regering te Brussel een buitengewoon gezant naar Engeland te zenden. Op 1 april 1563 kwam gezant d'Assonleville in Dover aan. Zijn onderhandelingen met Elisabeth boekten echter weinig vooruitgang en de Engelsen replikeerden met een aantal klachten over moeilijkheden die zij o.m. in Antwerpen hadden ontmoet⁵². Uiteindelijk keerde gezant d'Assonleville met lege handen naar de Nederlanden terug.

Op 6 juli 1563 verklaarde Frankrijk de oorlog aan Engeland en heroverde in die zomer Le Havre. Ook tussen Engeland en de Nederlanden nam de spanning toe. In de bewuste maand augustus 1563 trof de landvoogdes met goedkeuring van Filips II represailles tegen de Engelsen door de invoer van Engels bier te verbieden (31 augustus 1563)⁵³. Belangrijker was het embargo op het Engels laken onder voorwendsel dat de pest die Engeland teisterde naar het vasteland kon worden overgedragen⁵⁴. De verkoeling van de betrekkingen leidde tot een actie van de Engelse admiraal Thomas Cotton die met zijn eskader voor de Scheldemonding ging kruisen, om te beletten dat Nederlandse schepen buitengaats kwamen en naar Frankrijk zouden koers zetten. Hij legde beslag op alle goederen met Franse bestemming⁵⁵.

In het licht van deze gebeurtenissen en de voorafgaande dreiging wordt de bewapening van acht Antwerpse koopvaarders op het einde van augustus 1563 duidelijk. Dat de bewapening in de laatste maanden van gezegd jaar afneemt moet voorzeker aan een verminderde scheepsactiviteit worden toegeschreven waarvoor ook admiraal Cotton verantwoordelijk kan zijn.

Van eind 1563 tot in de eerste maanden van 1564 kaapten de Engelsen meer dan 70 schepen, handel drijvend tussen Normandië en de Nederlanden en nog vier Franse schepen⁵⁶.

Pas op 29 december 1564 proclameerden Elisabeth I en Margaretha van Parma het herstel van de Intercursus en keerde men, voorlopig, terug naar een meer normaal scheepsverkeer.

10. SCHIPPERS EN SCHEPEN

BRONNEN

Als hoofdbron gebruikten wij het Antwerpse schepenenprotocol (schepenregisters nrs. 272-329) en de certificatieboeken nrs. 14-33, telkens omvattend de periode 1559-1572.

Gegevens van vóór 1559, meer bepaald de jaren 1555-1559 uit dezelfde reeksen en uit de registers van de Brabantse Watertol (Rekenkamer van Brabant, nrs. 22.376-22.377) werden ons bereidwillig door mevrouw lic. M. Jagers-Cassiers ter hand gesteld.

Deze hoofdbron kon worden aangevuld met notariaatsarchief uit de periode 1559-1572, de rekwestboeken (Pk 626-648), de Tresorij (T 912. Zeeuwse tol), en de poortersboeken (V 142-165) waarbij gebruik werd gemaakt van de door het Antwerpse Stadsarchief uitgegeven *Antwerpse poortersboeken*

1533-1608. Antwerpen 1977, deel 2 geciteerd als II, gevolgd door de bladzijde.

Accidenteel werd ook gebruik gemaakt van Engels archief, te weten de Londense portbooks (PRO/E 190) en het archief van de High Court of Admiralty (PRO/HCA 38, Warrant Books), bewaard in het *Public Record Office* te Londen.

1. Willem Anthonissone

Deze schipper werd omstreeks 1526 geboren⁵⁷ en was van Halsteren (Noord-Brabant) afkomstig. Op 9 september 1558 werd hij poorter van Antwerpen⁵⁸ en in 1560 was hij meester of gezagvoerder van *De Pancras*, die met een lading van 400 balen pastel koers zette van Bordeaux naar Antwerpen⁵⁹. Dit vaartuig was een karveel van ca. 130 ton⁶⁰. Willem Anthonissone wordt niet als eigenaar of partbezitter van dit schip vermeld. Wel was 1/4 part in handen van de Antwerpse koopman Willem van Tongheren die het op 20 oktober 1562 verder verkocht aan Coenraed Seyl, eveneens koopman-poorter van de Scheldestad, voor de som van 24.12.- lb. go. Vl.⁶¹. In november 1560 lag Willem Anthonissone met *De Pancras* in de haven van Tavira, in Algarve, aan de Portugese zuidkust. De karveel werd geladen met vijgen bestemd voor Antwerpen. Eind november kwam het schip in de Spaanse Zee in een storm terecht die tien à twaalf dagen aanhield. Het kreeg veel water binnen maar kon tenslotte toch Plymouth aan de Engelse zuidkust bereiken. Het Antwerpse schip lag er naast een Schot die „brieven van marcke” op de Portugezen bezat. Om deze kaper te ontlopen ging *De Pancras* in een naburige niet nader genoemde haven schuilen waar ook Spaanse, Duitse en Engelse schepen waren binnen gelopen. Niettegenstaande een nieuwe storm opstak slaagde de karveel er eindelijk in haar thuishaven te bereiken, weliswaar met een door zeewater beschadigde lading. Dit verhaal danken we aan de getuigenis van de hoogbootsman en een matroos, beiden van Roosendaal (Noord-Brabant), van een matroos uit de Langstraat (een streek in het huidige Noord-Brabant) en van de Antwerpse kanonnier⁶². In 1563 heeft Willem Anthonissone blijkbaar *De Pancras* verlaten. Hij kocht op 9 juli van dat jaar 3/8 part van een meerschip *De Sint-Jan-Evangelist*⁶³. In augustus van hetzelfde jaar behoorde hij bij de eerste Antwerpse kapiteins die hun schip met kanons bewapenden. Hij was zinnens naar Malaga, aan de Spaanse Middellandse Zeekust, te zeilen⁶⁴. In 1565 was Willem Anthonissone meester op *Den vlieghenden Gheest*, een vaartuig van ca. 160 ton dat hem en andere niet nader genoemde stadsgenoten toebehoorde⁶⁵, en waarmede hij zee koos voor Lissabon, waar hij een lading specerijen, zout en andere waar innam met bestemming Antwerpen⁶⁶. Op weg naar de thuishaven, geladen met o.m. specerijen en zout, kwam hij in de gevaarlijke Spaanse Zee alweer in een tempeest terecht waardoor hij zich genoodzaakt zag op 8 oktober 1565 een deel van zijn zoutlading en twee kabels overboord te zetten. Van de drie honderd (pond) zout bereikten slechts 7 kwartieren Antwerpen⁶⁷. Zijn bemanning moest twee wrangen⁶⁸ stuk hakken om een lek te kunnen dichten. Over deze gebeurtenissen werd later in Antwerpen getuigenis afgelegd door bemanningsleden, de stuurman Peter Hermanssone, van Arnemuiden, en de timmerman, kok en bus-

schieder, een drietal van Hamburg afkomstig⁶⁹. Verder getuigden twee Antwerpse scheepstimmerlui dat zij na inspectie van *Den vlieghenden Gheest* hadden vastgesteld dat inderdaad twee wrangen waren doorgehakt⁷⁰. Een lijndraaier onderzocht de kabeleinden. De kabels waren 80 vadem lang geweest, een van beide was door de schipper in Lissabon gekocht⁷¹. In 1570 zeilde Willem Anthonissone met *Den gulden Leeuw* naar San Lucar en keerde behouden in Antwerpen terug⁷². Op een thuisreis van Lissabon, in 1571, werd *Den gulden Leeuw* door zeerovers aangevallen. Na een handgemeen en een artillerieduel slaagde Anthonissone er in de zeerovers te ontlopen⁷³. In 1582 stevende hij met *Den gulden Leeuw* (mogelijk maar niet zeker een ander schip) van San Lucar naar de Nederlanden. Uit het voorhanden bronnenmateriaal treedt Willem Anthonissone naar voren als een typische Iberiëvaarder. We treffen hem aan in Lissabon, in Algarve en in Malaga. Specerijen, zout en zuidvruchten verscheepte hij naar Antwerpen. Bovendien wierp hij het anker in Bordeaux en nam er pastel in. Slechts accidenteel liep hij een Engelse haven binnen. Hij was een schipper-gezagvoerder die medereeder was van het schip dat hij bezeilde. Bij zijn bemanningen treffen we zowel Brabanders als Zeeuwen en Hamburgers aan. Tijdens de tien jaar dat wij zijn spoor konden volgen was Willem Anthonissone (mede)eigenaar van vier (mogelijk vijf) schepen, waaronder een karveel en een meersschip.

2. Peter van den Venne

Peter van den Venne werd omstreeks 1529-1530 geboren⁷⁴. Met zijn vrouw Margriete Saumiels bezat hij in 1565 een huis en een stuk erf in de Nieuwstad, tussen de tweede en de derde vliet⁷⁵. Van den Venne bevaarde reeds in 1555-1556 de Schelde⁷⁶. In april 1559 kocht hij zich te Antwerpen 1/8 part van een bark⁷⁷ en in maart 1560 3/8 bark, *Den Anthonis* geheten⁷⁸. Vermoedelijk betreffen deze aandelen hetzelfde vaartuig waarvan Van den Venne in deze veronderstelling de helft in handen kreeg. Wat er ook van zij, in 1559 was hij met zijn schip *Anthonye de Antwarpe*, geladen met 25 zakken wol, uit Londen vertrokken⁷⁹ en in 1560 ondernam hij met de *Anthonis* een reis naar Bordeaux⁸⁰. Voor de Engelandvaart bleek Van den Venne overigens weinig belangstelling op te brengen. In de volgende jaren ging hij voornamelijk koers zetten naar Barbarije. Hiervoor had hij kennelijk een groter schip nodig. In februari 1561 verwierf hij dan ook een aandeel van 1/8 in een karveel *De Sint Jan*⁸¹, een vaartuig dat hem diverse malen naar Barbarije zal brengen en dat we ook in de boekhouding van de te Antwerpen residerende verzekeringsmakelaar Juan Henriques aantreffen als de *San Juan Evangelista* van Pietre van de Vena⁸². In november van hetzelfde jaar 1561 kocht Peter van den Venne 1/8 van een meersschip *Sint-Jan-Baptista*⁸³. Aangezien de Doper niet de auteur van het evangelie is, gaat het hier blijkbaar om twee schepen. Het type geeft geen uitsluitsel, want een meersschip kan een karveel zijn. Over laatstgenoemd schip verneemt men verder niets meer en het is met de *Sint-Jan-Evangelist* dat de Antwerpenaar op 25 augustus 1563 zee koos voor Barbarije, bewapend met kanons⁸⁴. Op 27 september werd Safi, aan de Afrikaanse westkust bereikt⁸⁵ en op een niet genoemde datum liep de *Sint-Jan-Evangelist* de haven van Cabo de Guez, het huidige Agadir, binnen⁸⁶. De

goederen in Antwerpen geladen werden ontscheept en bezorgd aan ene Anthonis Ludot, faktor van de Brugse koopman Loys Thierin. Deze Ludot zorgde ook voor retourvracht tijdens de twee en een halve maand dat Van den Venne in de Barbarijse haven voor anker lag. Deze lading bestond grotendeels uit suiker en wel 399 kisten waarvan er 10 voor rekening van de schipper werden geladen, evenveel voor de Atrechtse koopman Pieter le Febvre, 35 kisten voor Loys Fernandez en niet minder dan 344 kisten voor de Bruggeling Loys Thierin. Verder nam Van den Venne nog voor eigen rekening 8 grote pakken boksvellen in zijn ruim evenals 4 kwartier amandelen. Voor rekening van Thierin werden nog twee balen struisvogelpluimen geladen en voor Fernandez 20 vaten stroop. Ludot bood nog meer suiker aan maar Van den Venne weigerde omdat hij zwaar genoeg was geladen. Zijn schip was boven „krank”⁸⁷ en een balk was gebroken. Wel wilde hij nog enig licht goed laden. Maar Jan Blanck, zijn hoogbootsman, en de bemanning weigerden het anker te lichten als het schip dieper zou laden. In februari 1564 werd het anker gelicht en naar de thuishaven afgezeild, maar in plaats van Antwerpen te bereiken liep de *Sint-Jan-Evangelist* Dartmouth binnen. Waarom deze Zuid-Engelse haven werd aangedaan is niet duidelijk. Er bestond geen dwingende reden, want er waren voldoende levensmiddelen aan boord en de koerswijzigingen gebeurden tegen de zin van Anthonis Ludot, Pieter le Febvre en Loys Thierin die als passagiers de reis meemaakten, en ook tegen het advies in van de schepelingen. De schipper zette zijn wil door na een hoogoplopende twist, waarbij hij zelfs dreigde Ludot met een spies te steken. Het is mogelijk dat Van den Venne een schadevergoeding trachtte te ontlopen wegens averij door zijn schuld aan de suiker. Maar na het lossen van deze lading in Dartmouth werd door de bevrachters prompt klacht neergelegd bij de Engelse admiraliteit. De zaak sleepte lang aan, want op 18 juli 1566 verklaarde Peter van den Venne dat hij zich genoodzaakt zag naar Londen te reizen, om er op verzoek van Loys Thierin en diens faktor Lefebvre voor de admiraliteit te getuigen in verband met de suikeraffaire⁸⁸. Het bleek wel meer dan een gewoon averijgeschil te zijn geweest, want op 30 mei 1565 had Pierre le Febvre, van Atrecht, voor de Antwerpse schepenen verklaard, dat zij in Dartmouth waren gearresteerd op klacht van de Londense koopman Jehan Schot. De Londenaar beweerde immers dat de goederen aan Fransen toebehoorden en dus vijandelijk goed waren. Twee opvarenden, inwoners van Rouaan, bevestigden dit onder eed⁸⁹. In november 1565 ondernam Van den Venne een reis van Zeeland naar Sevilla en keerde in juli van het volgend jaar terug in patria⁹⁰. In 1566 was hij medereder van *Den gulden Leen* waarover zijn stadsgenoot Sebastiaen Gheertssone het bevel voerde⁹¹. In de nu volgende jaren vond Van den Venne een rustiger bestaan aan de wal. Op 5 augustus 1567 inspecteerde hij met de reeds genoemde schipper Willem Anthonis en met een sloopstimmerman het schip *Den Swerten Hont* en taxeerde dit vaartuig dat in de Nieuwstad lag op 300 lb. gro. VI. Het was voorzien van 3 kabels, 4 ankers, 2 halfslangen met 4 kamers, 4 bussen met 8 kamers, 6 dubbele haken met zekere lopen, want en een „schoyteboot”⁹². In 1568 kocht Van den Venne de heude *Sint-Michiel*, samen met zijn vakgenoot Willem Adriaenssone⁹³. In de jaren zeventig werd hij koopman en verscheepte klaphout op *Den witten Eenhoorn*, schipper Cornelis Jansen, naar Sevilla⁹⁴. In 1578 was Peter van den Venne deken van het schippersambacht⁹⁵ en in 1583 deed de stad Antwerpen beroep op zijn ervaring door

hem te benoemen tot kapitein van een oorlogsschip op de Schelde⁹⁶. Indien wij iemands belang zouden meten aan zijn aanwezigheid in de bronnen, zou de hier ten tonele gevoerde schipper ongetwijfeld de belangrijkste Antwerpse zeevaarder van zijn tijd zijn geweest.

3. Matheus Sanders alias Coeck

Deze Antwerpse schipper was in 1565 44 jaar oud⁹⁷, zodat hij omstreeks 1521 werd geboren. Op 15 januari 1560 werd Sanders, die van Mechelen afkomstig was, Antwerps poorter⁹⁸. In de Dijlestad kocht hij in 1559 een heude *Den gulden Arent*⁹⁹, mogelijk het vaartuig dat hij op 25 augustus 1563 met twee stukken artillerie liet bewapenen voor een reis naar Bordeaux¹⁰⁰. Er is geen zekerheid want in november van datzelfde jaar vertrok hij met een ander schip *Den Anthonis* opnieuw naar de Girondehaven¹⁰¹ en één maand daarna naar Rouaan¹⁰². Ook in 1564 bleef Sanders de Westfranse kust bezeilen en kondigde in januari een nieuwe tocht naar Rouaan aan¹⁰³, steeds met genoemde *Anthonis*, een bark van 70 ton waarvan hij schipper en eigenaar was¹⁰⁴. Hier dient opgemerkt dat in een tekst van 1565 *Den Anthonis* een draagvermogen van 40 last, dit is 80 ton, werd toegekend¹⁰⁵. In de maand augustus 1564 wierp Sanders met *Den Anthonis* het anker in de Bretonse haven Nantes waar hij twee kwartelen kappers heeft ontscheept¹⁰⁶. Schipper Sanders lag op 18 mei 1565 voor anker te Hornzee op Holdernis, dat is het kleine Kanaal-eiland Alderney. Hij nam er een lading tarwe, gerst, mout en bonen in, toebehorend aan een schrijver van Hull, met bestemming Wales of Cornwall. Op voornoemde dag stak een storm op, de Antwerpenaar sloeg van zijn ankers en kabels en moest een deel van de bemanning, de chertepartij, het cognossement en de victualiën aan land laten. De opvarenden dreven tot bij Beerlant in Zeeland, dat zij vijf dagen later, op 23 mei bereikten, groot gebrek aan spijs en drank lijdend¹⁰⁷. Met de averij scheen het wel los te lopen, want op 30 juni 1565 verklaarde Sanders dat zijn schip *Den Anthonis*, metend 40 last, waarop hij meester was en dat hem alleen toebehoorde, in Antwerpen klaar lag om oostwaarts te varen¹⁰⁸. Op 29 augustus 1566 was hij, samen met andere Antwerpse poorters, eigenaar van een schip van 100 vaten, *De Fortune*¹⁰⁹. Deze naam was blijkbaar een gunstig voorteken, want slechts enkele dagen later, op 3 september, zwoer Matheus Sanders dat hij alleen de bezitter van genoemd vaartuig was geworden¹¹⁰. Intussen had hij een reis naar Narva achter de rug die hem blijkbaar geen windeieren heeft gelegd¹¹¹. In 1568 was Sanders medeigenaar van *Den rooden Vos*, een schip van 80 ton¹¹². Matheus Sanders overleed te Londen vóór 27 oktober 1571. Op deze dag deed zijn weduwe opgave van in Engeland geleden verlies¹¹³.

De Mechelse Antwerpenaar Sanders kennen we vooral als schipper van de bark *Anthonis* waarmee hij de Franse Atlantische kust heeft bezeild. In zijn laatste levensjaren werd hij nog eigenaar en portionaris van twee vaartuigen.

4. Henrick de Cuyper

Deze schipper behoorde tot een oudere generatie. In 1557 was hij reeds 54 jaar oud ¹¹⁴, en in 1561 ¹¹⁵ evenals in 1562 ¹¹⁶ en 1563 ¹¹⁷ deken van het schippersambacht. In 1562 schafte hij zich met anderen een meerschip *Den Ingel* aan ¹¹⁸ en in mei 1563 kocht hij het hem nog ontbrekende 1/4 part van de karveel *Den Job* ¹¹⁹. Vermoedelijk was dit het vaartuig dat hij in augustus van hetzelfde jaar met kanons liet bewapenen voor een reis naar Nantes ¹²⁰. Henrick de Cuyper overleed vóór 19 juli 1566, datum waarop zijn weduwe de helft van een heude *Den gulden Valck* verkocht ¹²¹.

5. Olivier Diericxsone

Deze Engelandvaarder kocht in 1556 een heude *Den Valck* ¹²² waarvan hij in 1558 de helft van de hand deed ¹²³. Tegen hem werden in 1558, 1561 en 1562 in Engeland arrestatiebevelen uitgevaardigd, dit op aanklacht van respectievelijk een meersener van Londen, een koopman van de Theemshaven en een niet nader omschreven inwoner ¹²⁴. In 1559 vaarde Olivier Diericxsone via Hull naar Londen ¹²⁵ en in 1560 voerde hij een lading Oosterse rogge van Antwerpen naar Ipswich ¹²⁶. Deze schipper heeft verschillende vaartuigen bezeten: een heude *Den Eenboren* die hij in 1559 verwierf ¹²⁷, nadat hij kort tevoren 1/3 part van de karveel *Katherijne* had verkocht ¹²⁸. In 1561 kocht Diericxsone, samen met een tingieter, een karveel *Den Engbel* ¹²⁹. In 1562 verkocht hij de helft van een karveel *Den Zeewolf* ¹³⁰ en in 1563 met twee anderen een boeier *Den Pellicaen* ¹³¹. Voor een tocht naar Biskaye liet hij in 1563 zijn schip met artillerie bewapenen ¹³².

6. Sebastiaen Gheertssone

Hij was 40 jaar in 1561 ¹³³, 44 jaar in 1566 ¹³⁴ en 50 jaar oud in 1572 ¹³⁵. In eerstgenoemd jaar 1561 kwam Sebastiaen Gheertssone, varende van Dantzig naar zijn thuishaven, in de Noordzee in een storm terecht waardoor hij verplicht was zijn kanons over boord te zetten ¹³⁶. In 1562 werd hij geciteerd als meester op *De Zeeridder*, een karveel van 130 ton ¹³⁷, die in de boekhouding van Juan Henriques voorkomt als *El Cavallo de la Mar* van Bastian Guierse ¹³⁸. In 1563 bewapende Sebastiaen Gheertssone zijn vaartuig met kanons voor een reis naar Bordeaux ¹³⁹. In 1566 verklaarde hij onder eed de jongste twintig jaar vijf schepen te hebben gekocht, waarvan drie in Antwerpen en twee in Amsterdam. In voornoemd jaar kwam hij uit Spanje met vier bassen als bewapening ¹⁴⁰. In 1571-1572 ondernam hij een reis naar Lissabon ¹⁴¹. Sebastiaen Gheertssone was in 1571 ouderman van het schippersambacht ¹⁴².

7. Claes Dierixssone

Deze schipper, van Roosendaal (Noord-Brabant) afkomstig, verwierf op 11 april 1561 het Antwerpse poorterschap ¹⁴³. Hij liet in 1563 zijn vaartuig met artillerie uitrusten voor een reis naar Nantes ¹⁴⁴ en zeilde meestal naar de

Franse westkust, vooral naar Rouaan. Hij behoorde immers tot „de gemeyne schippers varende op Rouwanen” die zich in september 1561 met een rekest tot de stad Antwerpen richtten om de dreigende verkleining van de Rouaanse kade te verhinderen¹⁴⁵. Claes Dierixssone was meester op de *St. Job* die in 1562 met rogge naar Nantes vaarde¹⁴⁶ en die in 1563-1564 herhaaldelijk in Rouaan aanmeerde¹⁴⁷.

8. Thomas de Greve

Thomas de Greve of de Grave was in 1563 30 jaar¹⁴⁸ en in 1569 35 jaar oud¹⁴⁹ en was dus in 1533-1534 geboren. Hij was gehuwd met Jehanne Bosschaerts¹⁵⁰ en in 1559 medeëigenaar van een heude *Den Christoffel*¹⁵¹. Waarschijnlijk was het dit vaartuig dat in voornoemd jaar uit Londen vertrok met een lading wol¹⁵². In februari 1562 verkocht De Greve zijn helft van een karveel *Den David*¹⁵³ en een jaar later, in februari 1563 kocht hij *De drie Coningen*, een grote karveel van ca. 82 last¹⁵⁴ of 164 ton. In 1566 mat dit schip 90 last¹⁵⁵; in 1565 160 vaten¹⁵⁶ en in 1569 ca. 100 last¹⁵⁷, de empirische scheepsmeting van die dagen liet immers een brede beoordeling toe. Deze karveel treffen wij in de boekhouding van Juan Henriquez aan als *Los tres Reis*, schipper Thomas de Grave¹⁵⁸. In 1563 liet De Greve zijn schip met artillerie bewapenen voor een reis naar Barbarije¹⁵⁹. In 1564 keerde hij van Cabo de Guer in Barbarije naar zijn thuishaven terug¹⁶⁰. De verslechtering die nu in de conjunctuur optrad deed ook Thomas de Greve de das om: in 1565 werd *De drie Coningen* openbaar verkocht¹⁶¹. In 1566 sloot Thomas de Greve een bevrachtingscontract af met Pauwels van Asseliers, een Antwerps koopman, om naar Brouage en Narva te varen¹⁶². In februari van genoemd jaar kocht hij 1/4 part van een schip *De drie Coningen* waarvan hij reeds 3/4 bezat¹⁶³. Het is niet duidelijk of dit hetzelfde vaartuig is als het hogervernoemde dat openbaar werd verkocht. In 1569 verkocht De Greve 1/8 van *De drie Coningen* dat onder zeil ging voor Calais en Lorient¹⁶⁴.

In 1565 had De Greve een huis gekocht op de Nieuwe Vliet (Sint-Pietersvliet), langs achter grenzend aan de Haringvliet¹⁶⁵, dat in 1570 als Barbariën stond geregistreerd¹⁶⁶ als herinnering aan 's mans moeizame tochten naar de Noordafrikaanse kust.

Thomas de Greve is vóór 9 oktober 1571, op vrij jeugdige leeftijd, overleden¹⁶⁷.

9. Dieric Dierixssone

Hij was de zoon van de Antwerpse schipper Dieric Jansone die in 1547 medeëigenaar was van *De Salvator*, een vaartuig van 100 vaten¹⁶⁸. In 1566 was deze Dieric Jansone overleden en zijn weduwe Lucie Claesdochter en zoon Dieric verkochten 1/3 part van een bark van 100 ton, de *Sint-Joris*. Moeder en zoon bleven eigenaar van de resterende 2/3 en Dieric voerde op dit schip het gezag¹⁶⁹. Trouwens, reeds in 1561 vaarde hij met *De Sint-Joris* en loste in juli van dit jaar 50 tonnen rode wijn in de Antwerpse haven¹⁷⁰.

Dieric Diericxssone was een Rouaanschipper, medeondertekenaar van het rekest van de „gemeyne schippers varende op Rouwanen”¹⁷¹. In de zomer van 1563 voerde hij o.m. rogge van Antwerpen naar Saint Malo¹⁷² en in september van hetzelfde jaar bewapende hij zijn schip voor een reis naar Bordeaux¹⁷³. Vermoedelijk was dat niet meer de voornoemde bark want in de loop van 1563 werd Dieric Diericxssone tussen Duinkerke en Calais gekaapt door twee schepen van Saint Valéry¹⁷⁴. Hij kocht in 1564 een pleit¹⁷⁵ en verkocht een meerschip van 80 vaten de Joris¹⁷⁶. In datzelfde jaar zette hij koers naar Rouaan¹⁷⁷ en leed in 1568 schipbreuk tijdens een reis naar La Rochelle¹⁷⁸. In datzelfde jaar bezat hij met zijn stadsgenoot de koopman Peter de Riemere 2/3 van een schip met twee meersen *Den Joris*, metend ca. 100 vaten¹⁷⁹. In 1571 kreeg hij volmacht om goederen geroofd uit de *Marie* van Antwerpen te Nantes op te eisen¹⁸⁰. Dieric Diericxssone was gehuwd met Cornелиe, dochter van Jan Adriaenssone¹⁸¹, en in 1564 ca. 27 jaar oud¹⁸², zodat hij omstreeks 1537 werd geboren.

10. Adriaen Peterssone

Deze schipper, 40 jaar in 1561¹⁸³, en dus geboren omstreeks 1521, kocht in 1558 een pleit¹⁸⁴ maar was in latere jaren bedrijvig als waterschipper, d.w.z. transporteur van levende vis¹⁸⁵. In 1560¹⁸⁶ en 1562¹⁸⁷ kocht hij een waterschip, in 1560¹⁸⁸, 1561¹⁸⁹ en 1562¹⁹⁰ verkocht hij een vaartuig van dit type. In oktober 1563 was hij voornemens een tocht naar Bordeaux te ondernemen en liet hiervoor zijn schip bewapenen¹⁹¹. In november vertrok hij van Zeeland naar de Girondehaven met *De Marie in d'Arque*, een schip dat eigendom was van Lambrecht Hermanssone, eveneens een Antwerps schipper. De lading werd gedeeltelijk door zeewater beschadigd¹⁹². In 1565 kocht hij een heude¹⁹³ en bracht met de *Fortune* bier van Londen naar Antwerpen¹⁹⁴. In 1566 was hij medereder van een schip van ca. 40 last, *Den Michiel*, waarmede hij naar Dantzig wilde varen¹⁹⁵. Het schip werd echter door Zweden gekaapt. De lading bestond uit suiker, wijn, peper, potten, drogerij, amandelen, Spaans garen, limoenen, specerijen, olijfolie en laken¹⁹⁸. Hij had in Kopenhagen aangelegd en er tol betaald, evenals in Elseneur¹⁹⁷ aan de Sont¹⁹⁸. In dit ongunstige jaar kocht hij een drummelaar, zodat hij naar de kleinere scheepstypen van voorheen is teruggekeerd¹⁹⁹.

11. Anthonis Christoffels

Behalve de bewapening van zijn schip met het oog op een reis naar Bordeaux²⁰⁰ is van deze schipper vooralsnog niets bekend.

12. Cornelis Kemp

Een zeevaarder die tot één van de vele Antwerpse schippersfamilies behoorde. Zijn vader Jan Kemp vaarde in 1545 met een schip van 100 vaten op Frankrijk²⁰¹, zijn broeder Jan jr. bezat in 1566 een pleit *Sint-Joris*²⁰² en zijn

zuster Agatha was met de Antwerpse schipper Mathijs Goris gehuwd ²⁰³. Cornelis Kemp komt voor in de Brabantse Watertolregisters ²⁰⁴: in 1555 vaarde hij eenmaal de Schelde op en éénmaal af. In 1556 zeilde hij tweemaal de rivier op en driemaal af. Samen met een visverkoper schafte hij zich in 1557 een geboeide heude *Sint-Joris* aan ²⁰⁵. In 1558 kocht Cornelis Kemp 1/3 part van een boeier *Sint-Joris* ²⁰⁸ en stond bovendien bekend als schipper van *Den Arent* ²⁰⁷. Hij vergrootte zijn scheepsbezit nog in 1559 door de aankoop van *Den Christoffel* ²⁰⁸, een heude waarvan hij in 1560 1/3 part verkocht ²⁰⁹. Cornelis Kemp ontpopte zich in de volgende jaren als een Rouaanvaarder die in 1563, zowel in juli ²¹⁰ als in november ²¹¹ met de boeier of de geboeide heude, naar de Normandische haven zeilde. Voor laatstgenoemde afvaart liet hij zijn vaartuig met vier stukken artillerie en vier ijzeren barsen bewapenen ²¹². In mei 1564 verscheepte hij van Antwerpen naar Frankrijk 7.000 ijzers, voor rekening van zijn stadsgenoot de koopman Gielis Daniel ²¹³. Ook in maart ²¹⁴ en juni 1564 ²¹⁵ zette hij met *Den Joris* koers naar Rouaan en bracht kwartspel en lood voor Moucheron van Frankrijk naar Antwerpen ²¹⁶. In 1565 werd dit schip op een Antwerpse werf hersteld ²¹⁷. Omstreeks deze tijd liet hij zich met zijn vakgenoot Cornelis Rijmenant een nieuw schip bouwen op een Dortse werf ²¹⁸. Ook in 1566 ²¹⁹ en 1567 wierp Cornelis Kemp het anker in Rouaan. Hij laadde er 38 vaten en 2 pijpen Auxoiswijn ²²⁰. In 1568 liet Kemp, wegens wanbetaling van vrachtgeld, beslag leggen op een lading molenstenen ²²¹. Nog in 1572 kocht hij een heude *Den grauwen Valck* ²²² en verkocht zijn oude heude *Den Joris* ²²³. Kemp die omstreeks 1514 werd geboren ²²³ woonde in 1571 in de Drij Pecktonnen, bij de Kraanstal ²²⁵.

13. Olivier Roberts

Olivier Roberts passeerde de Brabantse Watertol in 1555 (tweemaal stroomopwaarts) en in 1556 (driemaal de Schelde op en éénmaal af) ²²⁶. In laatstgenoemd jaar kocht hij de helft van een kogge *De Johanna* ²²⁷. In 1563 vaarde Roberts met de *Sint-Anna* naar Rouaan ²²⁷. Vóór zijn vertrek, in november ²²⁹, liet hij zijn schip met vier stukken artillerie en vier ijzeren barsen uitrusten ²³⁰. Ook in 1564 zette hij koers naar Frankrijk. Hij bracht in november van dat jaar, voor rekening van Moucheron, een lading lood, menigueten en kwartspel naar Antwerpen ²³¹. In 1565 ging hij andere wateren beveren. Hij was dan schipper op *Den vlieghenden Draeck oft Serpent*, eigendom van de gebroeders Pauwels en Philips Asseliers. Met deze bodem vertrok hij, geladen met o.m. zout naar Narva ²³². Vóór 20 juli 1566 werd zijn schip echter door Zweden gepraaid en naar Stockholm gevoerd. Aan boord bevonden zich o.a. 14 stukken Brugse satijn en twee damasten changeantzijde ²³³. Verder had ditzelfde vaartuig eind 1565 te Antwerpen ook ringen koperdraad geladen, verder o.m. textiel en brazil, al bestemd voor Narva. In Zeeland werden bovendien nog vier kleine kwartelen zout ingenomen ²³⁴. In 1566 zou Roberts zich op de Kanarische eilanden hebben bevonden. De Antwerpse koopman Melchior Cromhuys bevrachtte er in het *Vliegend Serpent* van Olivier Roberts Kanarische wijn die door Asseliers naar Noorwegen werd verscheept ²³⁵. In 1567 kocht Olivier Roberts, samen met zijn vrouw Marie Thomaes, een heude *Den Joris*. Hiervoor verpandde hij zijn huis Den cleynen Sint Peter in de Griekstraat (Kriekenstraat, bij de Schipperskapel) ²³⁶. In 1579 woonde hij in

de Schipperskapelstraat. Roberts was toen 59 jaar oud zodat hij rond 1520 werd geboren ²³⁷.

14. Kerstiaen Cornelissone

Deze schipper, geboren omstreeks 1518-1519 ²³⁸, komt eveneens voor in de registers van de Brabantse Watertol ²³⁹. In 1555 vaarde hij éénmaal de Schelde op, in 1556 zeilde hij driemaal stroomop- en evenveel maal stroomafwaarts. In laatstgenoemd jaar kocht hij de heude *Sint-Christoffele* ²⁴⁰ waarmee hij in 1559 in de haven van Londen werd gearresteerd ²⁴¹. In 1562 was Kerstiaen Cornelissone portionaris van een heude *Den gulden Valck* waarvan hij de helft verkocht ²⁴². In 1563 ondernam hij een reis naar Londen en liet hiervoor zijn schip bewapenen met twee stukken artillerie en vier ijzeren barsen ²⁴³. Ook in de volgende jaren meerde hij aan in de grote Theemshaven. In 1564 loste hij er uit zijn schip *Den Christoffele* twintig weedbalen voor rekening van de firma de Fourmestroux ²⁴⁴ en in 1565 zette hij er een lading bier aan de wal ²⁴⁵. Kerstiaen Cornelissone die in 1568 en 1569 ouderman werd van het schippersambacht ²⁴⁶, was gehuwd met Heylwich Janssone en woonde in de Spierinckstraat ²⁴⁷. Hij was een typische Londenvaarder die met zijn heude blijkens de voorhanden bronnen geen andere zeewegen heeft bezeild. Bovendien was hij medeëigenaar van een tweede vaartuig.

15. Michiel van de Wiele

Een van de belangrijkste Antwerpse gezagvoerders. Hij werd ca. 1520-1524 geboren ²⁴⁸. In 1555 en 1556 komt hij voor in de rekeningen van de Brabantse Watertol: hij zeilde in 1555 éénmaal de Schelde op en af, in 1556 driemaal stroomop- en stroomafwaarts ²⁴⁹. In 1557 vaarde hij naar Rouaan met zijn schip *Sint-Anna* dat er prompt aan de ketting werd gelegd ²⁵⁰. Dit verhinderde hem niet vrij geregeld en minstens tot in 1563 deze Normandische haven aan te doen, vooral met zijn tweede schip *Marie* ²⁵¹. Het is voor één van deze tochten dat hij in 1563 zijn vaartuig met kanons liet bewapenen ²⁵². Toen de Antwerpse Rouaanvaarders in 1561 een verzoekschrift aan de stadsmagistraat richtten behoorde Michiel van de Wiele tot de medeondertekenaars ²⁵³. Het is merkwaardig dat wij hem slechts éénmaal in een Engelse haven hebben aangetroffen en wel in het najaar van 1563 toen hij met de *Marie* van Rouaan koers zette naar de Theemshaven ²⁵⁴. Wel werd „Micael van de Wille” in 1559 door Engelsen voor Folkestone geënterd en zijn lading, o.m. Franse wijn bevattend, aangeslagen ²⁵⁵. Naar Frankrijk verscheepte Van de Wiele o.a. koperdraad ²⁵⁶ en kwartspels ²⁵⁷ o.m. voor de bekende Pierre de Moucheron. In mei 1563 heeft hij ook in Le Hâvre het anker geworpen ²⁵⁸. In 1561 en 1562 was Michiel van de Wiele ouderman van de Antwerpse schippers ²⁵⁹, in 1568 was hij deken van zijn ambacht ²⁶⁰, evenals in 1569 en 1570 ²⁶¹. Hij bleef dan aan de wal en was in 1571 medereeder van zijn schip *Marie* ²⁶². In december 1574 werd Michiel van de Wiele betrokken bij een complot tegen Spanje, waarvan Merten Neyen, klerk van de stadsrekenkamer, de bezieler was. Het opzet, Antwerpen over te leveren aan Oranje wiens schepen op de Schelde klaar lagen, mislukte echter en Van de Wiele bekocht dit met zijn leven ²⁶³.

16. Servaes Willemsone

Eerder toevallig vonden wij reeds een eerste spoor van deze schipper in een notarisakte van 18 april 1545 door zijn aankoop van Bretons van een schip *Margriete* ²⁶⁴. Servaes Willemsone werd in 1551 te Londen gesignaleerd. Klacht werd tegen hem neergelegd bij de High Court of Admiralty ²⁶⁵. Over 's mans bedrijvigheid in de jaren vijftig zijn we goed geïnformeerd door de opzoekingen van M. Cassiers: in 1555 en 1556 werd Willemsone telkens tweemaal in de registers van de Brabantse Watertol vermeld ²⁶⁶. In eerstgenoemd jaar deed hij tweemaal een schip van de hand, nl. een heude *Den Ezel* ²⁶⁷ en *Den Zeewolf*, een karveel waarvan zijn stadsgenoot Huybrecht Calwaert medeëigenaar was ²⁶⁸. In 1556 was hij nochtans meester van een (ander?) karveel *Den Zeewolf*, metend ca. 50 last, dat op 30 april onder zeil lag voor de Oostzee ²⁶⁹. In 1557 kocht Willemsone zich een karveel *Den Juliaen* ²⁷⁰. In 1561 was hij meester op de *Sint Jan Baptista*. Enige bemanningsleden getuigden voor de Antwerpse schepenbank dat zij met genoemd schip, geladen met ca. 30 pijpen olie van San Lucar naar Antwerpen waren gevaren. Deze olie was volgens de regels van de kunst gestouwd en indien er enige lekkage werd vastgesteld dan mochten de schipper of zijn scheepsvolk hiervoor niet verantwoordelijk worden gesteld ²⁷¹. Deze *Sint-Jan-Baptista* was ongetwijfeld de hulk met drie marsen van ca. 80 last of 160 ton waarvan Servaes Willemsone in 1565 ²⁷² en 1566 ²⁷³ schipper en medeëigenaar was. In laatstgenoemd jaar was hij bovendien medebezitter van *Den gulden Leeu* ²⁷⁴. Over 1/16 part van dit vaartuig voerde hij een proces met de weduwe van Jan Block, dat slechts in 1571, dat is na zijn overlijden werd besloten ²⁷⁵. Omdat Willemsone runderen kocht die hij zelf liet slachten en inzouten om ze als proviand op zijn schip te gebruiken, kwam hij in 1562 in conflict met het vleeshouwersambacht ²⁷⁶. In 1564 zeilde Willemsone van Arnemuiden naar Lissabon ²⁷⁷ met een lading meel ²⁷⁸. Blijkens een schepenakte van 18 februari 1572 liet hij door notaris Henrick van Uffele op 26 september 1566 zijn niet bewaard gebleven testament opstellen ²⁷⁹. Hij overleed vóór 16 september 1568, datum waarop zijn weduwe Margreta Marchoys en zijn andere erfgenamen 1/16 part van *Den gulden Leeu* verkochten ²⁸⁰. Van ditzelfde schip verkocht zijn weduwe nog 1/32 in 1571 ²⁸¹.

Servaes Willemsone was een schipper die met de grote schepen van zijn tijd, hulk en karveel, heeft gevaren en die dan ook voornamelijk de zee-wegen naar Portugal en Spanje heeft bezeild.

17. Peter Jansone de Hont

Deze Antwerpse schipper werd driemaal aangetroffen in de registers van de Brabantse Watertol van 1555 en 1556 ²⁸². In laatstgenoemd jaar verwierf hij 1/6 part van een heude *De Fortuyne* ². In 1561 vergrootte hij zijn bezit door de aankoop van een karveel met als medeëigenaars de Antwerpse koopman Wijnant Rampaert en de Stekense schipper Jan Borhem ²⁸³. De naam van het vaartuig werd niet vermeld maar men mag aannemen dat het om 't *Serpent* ging waarop hij in juli 1562 meester was ²⁸⁵. In oktober 1562 ondernam hij met dit schip een reis naar Cabo de Guer op de Marokkaanse westkust, in die dagen beter bekend als Barbarije. De Hont had een lading lijnwaad,

spijkers, laken en ander goed geladen en bracht suiker, gom en vellen naar Antwerpen ²⁸⁶. Op 27 januari 1563 (n.s.) was hij steeds meester van het *Serpent* maar de dag tevoren had hij zich een tweede karveel *Den witten Valck* aangekocht. Van dit schip deelde hij het eigendomsrecht met de reeds genoemde koopman Wijnant Rampaert ²⁸⁷ die van Diest afkomstig was, in 1561 poorter van Antwerpen was geworden ²⁸⁸ en er eigenaar werd van meerdere schepen en scheepsparten. In het begin van 1564 liep De Hont met *Den witten Valck* Antwerpen binnen, geladen met een lading rozijnen en wel 2.903 stukken waarvan 152 stukken nat waren geworden ²⁸⁹. Waarschijnlijk werd deze lading in Portugal of Spanje geladen. Onmiddellijk trof Peter Janssone toebereidselen voor een nieuwe tocht naar Barbarije. Hij liet zijn schip uitrusten met vijf stukken artillerie op 12 februari 1564 ²⁹⁰.

Eind 1566 treffen we De Hont weer in Antwerpen aan. Hij kocht er een emer van een vakgenoot van Goeree ²⁹¹. Blijkbaar heeft hij de grote vaart verlaten. Hij overleed vóór 10 april 1568, datum waarop de voogden van zijn kinderen *De Fortuynne* verkochten ²⁹².

Peter Janssone de Hont was één van die Antwerpse karveelschippers die geregeld koers hebben gezet naar zuidelijke wateren, meer bepaald de Barbarijse kust.

18. Jan Lievens

Deze schipper was afkomstig van Zierikzee en verwierf in 1562 het Antwerpse poorterschap ²⁹³. Reeds in 1558 vertoefde hij in de Scheldestad en kocht er 1/3 van een heude *De Sterre* ²⁹⁴. In februari 1563 schafte hij zich de helft van een karveel *Den David* aan ²⁹⁵ en op 23 juli van hetzelfde jaar een nieuwe karveel, eveneens naar de bijbelse koning genoemd ²⁹⁶. Op 28 februari 1564 liet hij *Den David* met twee kwartierslangen en een halve ijzeren slang bewapenen voor een reis naar Bordeaux ²⁹⁷. Een andere akte van dezelfde datum maakt gewag van een reis naar Le Havre ²⁹⁸. Het ene is niet in tegenspraak met het andere. Als Juan Liven komt deze schipper van *El David* ook voor in de boekhouding van Juan Henriques ²⁹⁹. Jan Lievens is van portionaris van een heude geëvolueerd naar bezitter van een karveel waarmee hij geruime tijd de zuidelijke wateren heeft bevaren.

19. Gheerart Jansen

Mogelijk te vereenzelvigen met Gheerdt Janssone die in 1560 een pleit kocht ³⁰⁰. Behalve zijn reis naar Noorwegen, waarvoor hij zijn schip liet bewapenen is van deze schipper-poorter van Antwerpen vooralsnog niets bekend ³⁰¹.

20. Anthonis Adriaenssone

Hij was gehuwd met Digne Peters ³⁰² en in 1555 en 1556 bedrijvig op de Schelde die hij in eerstgenoemd jaar éénmaal op en tweemaal afvaarde. In

1556 vaarde hij vijfmaal stroomopwaarts en achtmaal stroomafwaarts³⁰³. In datzelfde jaar deed Anthonis Adriaenssone transport van Amsterdam naar Antwerpen³⁰⁴. In 1558 kocht hij de heude *Den gulden Valck*³⁰⁵. Was het met dit vaartuig dat hij in 1563 graan van Middelburg naar zijn thuishaven vervoerde³⁰⁶ en dat hij in 1564 met artillerie liet bewapenen voor een reis naar Londen³⁰⁷? In 1567 kacht hij een andere heude *Den Pellicaen*³⁰⁸. Anthonis Adriaenssone was blijkbaar een kleine heudevaarder die zijn bedrijvigheid heeft beperkt tot de binnenwateren met als uitschieter een tocht naar Londen.

21. Lazarus Struyck

Als koopman hoort hij eigenlijk in deze opsomming niet thuis. Volledigheids-halve nemen wij hem op als uitreder van twee met stadsartillerie bewapende schepen in 1564.

Lazarus Struyck werd omstreeks 1532 geboren³⁰⁹. In de jaren 1562-1565 was hij eigenaar van diverse vaartuigen en scheepsparten: in 1562 kocht hij een oosterse karveel, metend 200 ton, van een Amsterdammer³¹⁰. Een jaar later was hij bezitter van 1/3 deel van de karveel *Abraham* die in Zeeland onder zeil lag voor Spanje. De twee resterende parten waren in handen van Amsterdamsche kooplui³¹¹. In 1564 was hij eigenaar, samen met de Antwerpse koopman Peter Dole, van de karveel *'t Vosken*, die zeilensklaar lag voor Brouage³¹². In 1565 verkocht hij het meerschip Joris³¹³ en 5/8 van de karveel *Sint Jacob*³¹⁴.

Naast de rederij hield ook de handel zijn aandacht gaande. Zo leverde hij in 1568 kleding aan het Spaanse leger³¹⁵.

In juni 1569 werd over hem een moraliteitsgetuigenis afgelegd. Struyck woonde dan achter de Sint-Andrieskerk, naast het huis Emmaüs van Cornelis Petri. Zijn vroegere woonplaats was gelegen aan de Meir, naast de O.-L.-Vrouwbroeders³¹⁶.

Twintig gezagvoerders uit de Scheldestad hebben wij de revue laten passeren en hun carrière met wisselend succes opgeslagen. Onnodig te zeggen dat op een contingent van honderden Antwerpse zeevarenden in 1563-1564 deze twintig niet model kunnen staan voor DE Antwerpse schipper, zo die al bestaan heeft. Toch kunnen aan de hand van deze twintig minibiografieën bepaalde vaststellingen worden gedaan die bij een breder onderzoek kans hebben stand te houden.

Dit lijkt ons alvast het geval te zijn voor de leeftijd die voor 12 van de 20 gezagvoerders bekend is. De jongste Dieric Diericxsone was 26 à 27 jaar, de oudste Henrick de Cupere 62 à 63 jaar. De gemiddelde leeftijd van deze 12 Antwerpse kapiteins van 1563-1564 bedroeg 41 jaar.

Deze mensen gingen zeer jong naar zee en het voeren van een commando was minder het gevolg van nautische opleiding dan van financiële mogelijkheden om een schip of althans een scheepspart te verwerven. Zij deden sneller hun ervaring op in de zeilvaart dan dat zij een basiskapitaal konden verwerven.

Al deze varenslui hebben immers gemeen dat zij eigenaar waren van ten minste een scheepspart, meestal van een vaartuig en vaak van meerdere schepen of parten. Geregeld wisselde dit scheepsbezit door koop, verkoop en ruil,

maar over het algemeen bleef de schipper eigenaar van diverse schepen en parten.

Wat de twintig verder gemeen hebben is hun Antwerps poorterschap. De meesten stamden uit Antwerpse families : Dieric Dierixssone en Cornelis Kemp waren Antwerpse schipperszonen en dus ingeboren poorters. Van vier vernemen we dat ze het poorterschap verwierven. Zij waren respectievelijk afkomstig van Halsteren, Mechelen, Roosendaal en Zierikzee, plaatsen waar schippers van ouds gevestigd waren, vrij dicht bij Antwerpen gelegen, met het accent op de stroomafwaartse regio. De afkomst van de schippers vergeet alleszins een breder onderzoek.

Vijf schippers hebben een bestuursfunctie uitgeoefend in het schippers-ambacht : Peter van den Venne, Henrick de Cupere en Michiel van de Wiele waren eens dekens, Sebastiaen Gheertssone en Kerstiaen Cornelissone waren oudermans, terwijl Michiel van de Wiele achtereenvolgens ouderman en deken is geweest.

Van slechts vijf schippers bezitten wij enige aanduiding over hun woonplaats, te weinig om aan enige groepering in de stad conclusies te verbinden. Zo woonde Thomas de Greve aan de Nieuwe Vliet, de latere St.-Pietersvliet, in een huis Barbarije, waarvan de naam aan 's mans tochten herinnerde.

Cornelis Kemp woonde in De dry Pecktonnen bij de Kraanstal, Olivier Roberts woonde in Den cleyen St.-Peter, in de Griekstraat (Kriekenstraat), bij de Schipperskapel, Peter van den Venne bezat een huis en een stuk erf in de Nieuwstad, tussen de 2de en de 3de vliet en Kerstiaen Cornelissone woonde in de Spierinckstraat, in Kraaiwijk. Het hoeft niet te verwonderen dat alle vijf de schippers langs de Scheldekant hun verblijf hadden gekozen.

De schepen waarmede zij zee kozen behoorden tot diverse typen. Meest voorkomend was de karveel voor de vaart naar Iberië en Barbarije, de heude voor de Engelandvaart en verder typen die op diverse waterwegen werden gebruikt zoals de bark, boeier, drummelaar, emer, kogge, meerschip, pleit en waterschip.

Inzake reisroutes schijnen sommigen gespecialiseerd te zijn en trouw gebonden aan een vaste route terwijl anderen naar verschillende richtingen de steven hebben gewend.

Typische Rouaanvaarders, inbegrepen de Franse westkust, waren Claus Dierixssone, Dieric Dierixssone, Cornelis Kemp, Michiel van de Wiele en Olivier Roberts, hoewel laatstgenoemde ook naar de Kanarische eilanden en Narva is gezeild. Wierpen verder het anker in Franse Atlantische havens : Matheus Sanders, Adriaen Peeterssone, Anthonis Christoffels en Jan Lievens.

Typische Barbarijevaarders waren Peter van den Venne, Thomas de Greve en Peter Janssen de Hont.

~~Engelandvaarders waren Olivier Diericxssone, Kerstiaen Cornelissone en Anthonis Adriaenssone. Een buitenbeentje was Gheerart Jansen die naar Noorwegen heeft koers gezet.~~

Er dient opgemerkt dat schippers die de Franse westkust aandeden, zoals Matheus Sanders, Sebastiaen Gheertssone en Olivier Roberts, ook in Baltische havens hebben aangemeerd. Dit kan gevoeglijk in verband worden gebracht met zouttransporten.

Opvallend is het dat vele schippers te maken kregen met tegenslagen, hetzij veroorzaakt door de weersomstandigheden, hetzij door menselijke ingreep. Aangezien de bronnen echter minder gewagen van voorspoedige reizen -

gelukkige schepen hebben zoals gelukkige volkeren geen geschiedenis – maar wel tot stand zijn gekomen bij incidenten, kan dit aantal wel als overdreven worden beschouwd.

Tenslotte is er nog één trek die al deze schippers gemeen hebben, nl. dat zij hun schip met kanons hebben laten bewapenen wat aanleiding is geworden voor dit opstel.

Résumé

En 1563-1564 vingt-deux navires anversois furent armés de 89 pièces d'artillerie qui étaient la propriété de la ville.

Le poids de vingt-sept de ces pièces se situait entre 150 et 900 livres.

En général chaque pièce était fournie pourvue d'une dizaine de boulets.

Cette artillerie de la ville fut entreposée en divers lieux de la ville, en particulier à l'arsenal (*artilleriehuis*).

Ces pièces d'artillerie n'étaient pas toujours importées, parce qu'à cette époque des fondeurs d'artillerie s'étaient déjà installés dans la cité scaldéenne.

De plus il existait une production locale de poudre qui était partiellement exportée, surtout vers l'Angleterre, l'Espagne et le Portugal.

Les navires furent armés à la suite de la guerre entre la France et l'Angleterre et à cause du refroidissement des relations entre l'Angleterre et les Pays-Bas.

À la fin de l'année 1564 les relations normales furent rétablies.

Pour terminer, vingt biographies de bateliers et une d'un armateur illustrent l'article.

Summary

In 1563-1564 twenty-two Antwerp ships were armed with 89 pieces of artillery.

The weight of twenty-seven pieces is known : it ranged from 150 to 900 pounds each.

Usually, a dozen bullets was added to each gun.

The town artillery was stationed in different places, one of which was the so-called „house of artillery“. Importation of artillery was not always necessary, as gun-founders had settled in Antwerp during these years. Moreover, the local fabrication of gunpowder had reached an advanced level and powder was exported to England, Spain, Portugal and other countries.

The ships were being armed because of the war between France and England and deterioration of relations between England and the Netherlands.

Towards the end of 1564 these relations were normalized.

Finally, biographies have been made of twenty ship-masters and one shipowner.

VOETNOTEN

¹ Schepenregisters (verder SR) 293, 1563-1564 en 297, 1565-1565. Tenzij anders vermeld berusten alle bronnen in het Antwerpse Stadsarchief.

² Nl. 19 minuten in SR 293, 3 minuten in SR 297.

Vermeld bij J. VAN ROEY, *Handelsvaart van de Zuidnederlanders*. In : *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, I, Bussum, 1976, p. 258.

³ Zie verder Tabel : Antwerpse zeeschepen uitgerust met stadsartillerie (1563-1564).

⁴ SR 293, 454 r°.

⁵ SR 297, 321 r°-v^o, 327 r°-v^o.

⁶ SR 272-329, Certificatieboeken (verder CB) 14-33.

⁷ In 1568 werd de *Marie van Antwerpen*, op de Loire varende naar Nantes, door

- Fransen gepraaid. Zij namen uit dit schip o.m. 4 stukken artillerie, zijnde gotelingen, de stad Antwerpen toebehorend. (CB 33, 205 r°-v^o: 1571, oktober 22.)
- ⁸ IJzeren kanons die men sedert de 15e eeuw uit gietijzer vervaardigde. J. VAN BEYLEN, *Schepen van de Nederlanden*. Amsterdam, 1970, p. 75.
- ⁹ SR 293, 480 r°, 480 v°.
- ¹⁰ Ibid., 482 v°.
- ¹¹ Ibid., 287 v°-288 r°.
- ¹² Ibid., 500 r°-v^o.
- ¹³ Over 16de-eeuwse scheepsartillerie: C. SINGER e.a., *A history of technology*. Oxford, 1957, II, p. 726, III, p. 360. – J. F. GUILMARTIN JR., *Gunpowder and Galleys, Changing technology and mediterranean warfare at sea in the sixteenth century*. Cambridge, 1974. – M. DAUMAS e.a., *Histoire générale des techniques*. Parijs, 1965, II, p. 490 vlg. – J. VAN BEYLEN, *Schepen van de Nederlanden*. pp. 73-78. – G. CARR LAUGHTON, *Early Tudor Ship Guns*. In: *The Mariner's Mirror*, XLVI, 1960, pp. 242-285.
- ¹⁴ Het Brabants gewichtspond was te Antwerpen in de 16de eeuw gelijk aan 470.156 g. H. VAN DER WEE, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy (fourteenth-sixteenth centuries)*. 's Gravenhage, 1963, dl. 1, pp. 75, 78.
- ¹⁵ Berekend uit de waarde per 100 pond: 575 pond à 2 lb. per 100 pond = 2×575
 $\frac{\quad}{100} = 11,5 = 11 \text{ lb. } 10 \text{ s. voor } 2 \text{ stukken of } 5,15,- \text{ lb. per stuk.}$
- ¹⁶ Idem, 150 pond à 1.10.- lb. per 100 pond = $\frac{1,5 \times 150}{100} = 2,25 = 2,5,- \text{ lb. gr. VI.}$
- ¹⁷ $(830 + 614 + 746 + 525) \text{ pond} = \frac{2.715 \text{ pond}}{14} = 193,92 \text{ pond. } 14 \text{ barsen}$
kosten (8.6.- + ca. 6.2.- + 7.9.- + 5.5.-) lb. = ca. 27.2.- lb. of gemiddeld $\frac{27,2,-}{14} = \text{ca. } 1,19,-.$
- ¹⁸ Het betreft schepen of parten verhandeld voor de schepenbank, nl. 6 karvelen, 2 × 1/2 karveel en 1 × 1/6 karveel. De prijzen van de parten werden tot de eenheid herleid.
- ¹⁹ Afgerond op het lb.
- ²⁰ Nl. 10 heuden, 6 × 1/2 heude, 1 × 1/4 heude, de parten ook hier herleid tot de eenheid.
- ²¹ E. SCHOLLIERS, *Loonarbeid en honger. De levensstandaard in de 15de en 16de eeuw te Antwerpen*. Antwerpen, 1960, pp. 84-90.
- ²² IDEM, *Le pouvoir d'achat dans les Pays-Bas*. In: *Album Charles Verlinden*, Gent, 1975, p. 313.
- ²³ Affuit met kleine wielen. Beschrijving bij J. VAN BEYLEN, o.c., p. 75.
- ²⁴ Cfr. de kraak van de meester WA (R. MORTON NANCE, *Some old-time ship pictures, the kraeck of W.A.* In: *The Mariner's Mirror*, 1912, pp. 225-232, 309-315, 1913, pp. 238-245, 276-279, 1914, pp. 275-282.
- ²⁵ J. K. OUDENDIJK, *Een Bourgondisch ridder over den oorlog ter zee*. Amsterdam, 1941, p. 72, bij J. VAN BEYLEN, o.c., p. 259 noot 1.
- ²⁶ Schipper Willem Anthonissone, dezelfde die in 1563 zijn vaartuig met stadsartillerie liet bewapenen, vaarde in de zomer van 1582 met *Den gulden Leeuw*, vergezeld van de schepen van Heyndrick van den Bosch en van Rombout Rombouts van San Lucar (Spanje) naar de Nederlanden. Bij een opgestoken storm trokken laatstgenoemde schepen hun geschut in, maar W. Anthonissone liet zijn kanons buiten steken en liet de gaten open. Hierdoor kwam zeewater in het schip gestroomd zodat de lading averij opliep. (CB 43, 399 v°-400 r°).
- ²⁷ F. PRIMS, *Het artilleriehuis*. In: *Antwerpiensia*, 7e reeks, 1933, Antwerpen, 1934, pp. 346-354. A. DE LATTIN, *Doorheen Oud-Antwerpen*, Antwerpen, 1955, p. 200.
- ²⁸ H. SOLY, *Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16de eeuw. De stedeboekkundige en industriële ondernemingen van Gilbert van Schoonbeke*. Brussel, 1977, p. 165 vlg. Ligging van het artilleriehuis op kaart p. 173.
- ²⁹ „... den nieuwen Eeckhoff deser stadt ... gelegen bij Croonenborch ...” (SR 295, 21 r°: 1563, mei 11).

- ³⁰ R 2.700. Ammonitiekamer. *Inventaris van de stadsartillerie door Willem van de Werve, wijlen markgraaf, artilleriemeester dezer stad*, (z.d.).
- ³¹ Stadsrekeningen voor 1563-1564 ontbreken. In deze van 1559, feb. 1 - 1560, jan. 30 treffen we aan als artilleriemeester Willem van de Werve, ridder, als toezienner van de artillerie Jan van de Werve en de onderartilleriemeester Cornelis van Halsteren (R 17, 135 r°-136 r°).
- ³² Waarschijnlijk een telg uit het aloude Antwerpse geslacht. Een Jan van de Werve was een zoon van Henric, die schepen van Antwerpen was geweest (CB 17, 253 r°, 254 r°, 268 r°).
- ³³ B. ROOSENS, *Het arsenaal van Mechelen en de wapenbandel (1551-1567)*. In: *Bijdragen tot de geschiedenis*, LX, 1978, p. 198. — Ene Jacob Waghevens goot ca. 1550 een klok herkomstig van het Jezuïetenhof en bewaard in het Museum Vleeshuis (Catalogus Muziekinstrumenten. Museum Vleeshuis. Antwerpen 1981, p. 28).
- ³⁴ Pk 631, 19 r°.
- ³⁵ Pk 634, 78 v°-79 r°: 1564, dec. 16 (datum van apostille).
- ^{35bis} W. BRULEZ, *Het gewicht van de oorlog in de nieuwe tijden. Enkele aspecten*. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCI, 1978, p. 404.
- ³⁶ Uitvoer van buskruit in CB 20, 75 v°, 1564, juni 26.
- ³⁷ Vermeld bij B. ROOSENS, *o.c.*, p. 232 als één van de vier grote buskruitfabrikanten van Antwerpen, samen met Cornelis van Halsteren, Jehan van Goorle en Karel Crol. Over hem en Joachim: A. GOOVAERTS, *Les fondateurs d'artillerie*. Antwerpen, 1890, p. 10 en H. VAN BOMBERGHEN, *Généalogie de la famille van Bomberghen*, Brussel, 1914.
- ³⁸ Gielis Crol, zoon van Karel, woonde in 1571 aan de Burchtkerk, in Den Schilt van Bretagnien. (CB 32, 274 v°). In 1582 hield hij winkel in zijn huis De dry Coningen, bij de vierschaar, waar hij allerhande soorten munitie te koop stelde. Hij had een zak met 200 pond lonten in Gent doen kopen en kocht verder poeder, kloten en lonten. (CB 43, 213 v° - 214 r°).
- ³⁹ Zie noot 37.
- ⁴⁰ Hoger vermeld als onderartilleriemeester (noot 31). Zie ook noot 37. In 1568 woonde hij op de Meir in de Donderbusse (CB 26, 335 r°).
- ⁴¹ Protesteerde in 1582 tegen de levering van vervalst salpeter. Bezat een poedermolen in Borgerhout. (CB 43, 415 v°-417 r°) en drie molens op Sint-Willebrordsveld. F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, VIII, 2, Antwerpen, 1942, p. 136.
- ⁴² Bouwde rond 1565 een poedermolen in Steenborgerweerd en kocht enkele jaren later de drie molens op van Cornelis Michielsens op Sint-Willebrordsveld. (F. PRIMS, *o.c.*, p. 136). Ook op het Kiel was hij bedrijvig. Wegens klachten van de abt van St-Michiel, van de Kartuizers en van inwoners van het Kiel gaf de stad hem in 1562 nog 15 dagen om een belangrijke levering voor de koning van Portugal af te werken, dit blijktens een brief van de magistraat dd. 17/8/1562 aan de landvoogdes die voor Le Roy had gepleit (Pk 314, Minuten van secretaris Alexander Grapheus, n. gef.).
- ⁴³ SR 277, 175 r°, 1560, mei 15. Cfr. A. GOOVAERTS, *o.c.*, p. 10.
- ⁴⁴ ... op het Kiel, eertijds een poedermolen... SR 316, 337 v°: 1569, april 7. Voor de andere localisaties zie noten 41 en 42.
- ⁴⁵ *Ordonnantie, Statut en Edict op 't faict der Zeevaert, Equipagie en toerustinghe van Schepen...* Gegeven tot Brussel den negen en twintighsten dach van Lauwe, 1549. In: *Groot Placaetboek vervattende de placaten ... van de Hoogh Mogende Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden*. 's Gravenhage, 1705, IV, pp. 1.219-1.227.
- ⁴⁶ *Placaet ende Ordonnantie opt stuck van de Zee-rechten*. Ghemaect bij de Keyserlijke Majesteyt: Gepubliceert int Jaer ons Heeren duysent vijf hondert eenenvijftich. In: *'t Boeck der Zee-Rechten...* Amsterdam, 1648, pp. 23-41.
- ⁴⁷ Hierover: J. CRAEYBECKX, *De organisatie en de konvooiering van de koopvaardijvloot op het einde van de regering van Karel V. Bijdrage tot de geschiedenis van de scheepvaart en de admiraliteit*. In: *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 1949, pp. 189 vlg.
- ⁴⁸ In de inleiding van het Eeuwig Edict van 1563 (zie volgende noot) wordt geklaagd over de slechte naleving van de ordonnanties van 1550 en 1551 ofschoon dit ook slechts een traditionele formule kan zijn.
- ⁴⁹ *Ordonnantie ... van de Zeevaert, beroerende: toerustinghe van schepen, die zee-rechten, verzekeringhe ende assurance*. Antwerpen, Willem Silvius, 1563.

- ⁵⁰ H. VAN DER WEE, *o.c.*, dl. 2, 222 vlg.
- ⁵¹ Over deze kaperijen o.a. F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, Antwerpen, 1941, dl. 8, 1, p. 41, vlg.; O. DE SMEDT, *De Engelse Natie te Antwerpen in de 16e eeuw (1496-1582)*, Antwerpen, 1950, dl. 1, 237, 246 vlg.; H. J. SMIT, *Bronnen voor de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, RGP 91, 's-Gravenhage, 1, 1950, dl. 2, 1485-1585, p. 842 vgl.; J. KERVIJN DE LETTENHOVE, *Les relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II*. Brussel, 1853, dl. 3, passim.
- ⁵² H. SMIT, *o.c.*, p. 845 noot 1.
- ⁵³ Algemeen Rijksarchief Brussel (verder ARA), Raad van State en Audiëntie, 400, fol. 24-33, 398, 212-220, 237-242. Gecit. H. SMIT, *o.c.*, p. 846, noot 1 (van p. 845).
- ⁵⁴ O. DE SMEDT, *Engelse Natie*, dl. 1, p. 247.
- ⁵⁵ Cfr. CB 19, 159 r°-160 v° het omstandig relaas van de Antwerpse schipper Anthonis Diericxzone die op 26 oktober 1563 met zijn schip *Den Valck* door het smaldeel van admiraal Cotton bij Calais werd gepraaid en aan boord van het admiraalschip werd gebracht. Hoewel chertepartij en certificatiën uitwezen dat de lading Antwerps was, nam Cotton hiermede geen vrede. *Den Valck* werd met Engelsen bemand maar ging in een storm met man en muis verloren „vuytdien sij geen verstandt van zeylen en hadden...”.
- In maart 1564 was het Antwerpse schip *De Sterre*, schipper Bernaert Struyve, gedwongen naar Antwerpen terug te keren wegens acties van Engelse oorlogsschepen. Het had in zijn thuishaven lading ingenomen voor Londen, voor rekening van de Florentijnse compagnie van de Tadei. (CB 20, 97 v°).
ARA, Raad van State en Audiëntie, 400, fol. 11-13, 34-43. Gecit. H. SMIT, *o.c.*, p. 846, noot 1 (van p. 845).
- ⁵⁶ M. BATISTINI, *Lettere di Giovan Battista Guicciardini*, p. 225-226, in: V. VASQUEZ DE PRADA, *Lettres marchandes d'Anvers*, (École pratique des hautes études. - VIe section. Centre de recherches historiques. Affaires et gens d'affaire. XV. (Parijs, s.d.) I, p. 55.
- ⁵⁷ Hij was in 1561 35 jaar (CB 16, 238 r°).
- ⁵⁸ V 147 (II, 46).
- ⁵⁹ CB 14, 238 v°.
- ⁶⁰ Dit blijkt uit twee vermeldingen: 1562, okt. 20 (SR 287, 292 r°) en 1561, jan. 9 (n.s.) (CB 16, 193 v°).
- ⁶¹ SR 287, 292 r°.
- ⁶² CB 16, 193 v°-194 r°.
- ⁶³ SR 292, 206 r°.
- ⁶⁴ SR 293, 254 r°.
- ⁶⁵ CB 23, 301 r°.
- ⁶⁶ *Ibid.*, 206 r°.
- ⁶⁷ CB 23, 208 v°.
- ⁶⁸ Wrang: gebogen houtwerk, buikstuk, dwars op het zaathout staande plaat in de bodem van een schip.
- ⁶⁹ CB 23, 206 r°.
- ⁷⁰ *Ibid.*, 112 v°-113 r°.
- ⁷¹ *Ibid.*, 112 v°-113 r°.
- ⁷² CB 31, 276 r°.
- ⁷³ Een kleurrijk ooggetuigenverslag in CB 33, 92 r°.
- ⁷⁴ In 1561 was hij 30 jaar (CB 16, 238 r°), in 1566 36 jaar (CB 25, 362 r°-v^o) en in 1567 38 jaar oud (N 3.633, 5 r°).
- ⁷⁵ SR 302, 356 v°-359 r°.
- ⁷⁶ Volgens de registers van de Brabantse Watertol (ARA, Rekenkamer 22.376-22.377) vaarde hij in 1555 éénmaal de Schelde op en in 1556 tweemaal stroomop- en tweemaal stroomafwaarts.
- ⁷⁷ SR 272, 211 v°.
- ⁷⁸ *Ibid.*, 255 v°.
- ⁷⁹ PRO. E/122/88/4, n. gef.
- ⁸⁰ SR 272, 304 v°.
- ⁸¹ SR 278, 117 v°.
- ⁸² A. WASTIELS, *Juan Henriques, makelaar in zeeverzekeringen te Antwerpen (1562-1563)*. Onuitg. licentiaatsverhandeling RUG, academiejaar 1966-1967, dl. 4, p. 841.
- ⁸³ SR 285, 182 v°.

- 84 SR 293, 254 r°.
 85 CB 21, 126 r°.
 86 CB 23, 248 v°, 249 v°-250 v°.
 87 Rank, labiel, gemakkelijk overbelastbaar.
 88 CB 25, 362, r^o-v^o.
 89 CB 24, 18 r°-19 v°.
 90 CB 25, 297 r°.
 91 CB 23, 287 r°-v^o.
 92 N 3.633, 5 r°.
 93 SR 321, 467 v°.
 94 N 3.633, 3 r°-v^o.
 95 Pk 656, 208 r°.
 96 Pk 662, 85 r°.
 97 CB 24, 221 r°.
 98 V 148 (II, 13).
 99 CB 17, 202 v°-203 r°.
 100 SR 293, 254 v°-255 r°.
 101 CB 19, 437 v°.
 102 Ibid., 446 v°.
 103 Ibid., 517 v°.
 104 Ibid., 391 v°.
 105 CB 23, 23 v°.
 106 CB 24, 221 r°.
 107 CB 23, 262 v°.
 108 CB 23, 23 v°.
 109 CB 25, 449 r°.
 110 Ibid., 369 r°.
 111 SR 310, 382 v°.
 112 CB 28, 40 r°.
 113 CB 32, 144 r°.
 114 CB 12, 354 r°.
 115 Ibid., 17, 152 v°.
 116 Pk 628, 125 v°.
 117 CB 23, 356 v°.
 118 SR 286, 201 v°.
 119 SR 292, 126 r°.
 120 SR 293, 255 r°.
 121 CB 25, 579 v°-580 r°.
 122 SR 259, 199 v°.
 123 SR 265, 380 r°.
 124 PRO, HCA/38/5 en 38/6.
 125 CB 14, 501 r°.
 126 CB 16, 246 v°.
 127 SR 272, 228 r°.
 128 Ibid., 184 v°-186 r°.
 129 SR 277, 361 r°.
 130 SR 287, 241 r°.
 131 CB 19, 36 v°.
 132 SR 293, 455 r°-v^o.
 133 CB 16, 238 r°.
 134 T 912. Zeeuwse tol, n. gef.
 135 CB 33, 398 v°.
 136 SB 285, 205 v°.
 137 SB 287, 412 r°.
 138 IB 1.480-1.481.
 139 SB 293, 455 v°-456 r°.
 140 T 912. Zeeuwse tol, n. gef.
 141 CB 33, 398 v°.
 142 CB 33, 95 v°.
 143 V 148 (II, 32).
 144 SR 293, 456 r°.
 145 Pk 628, 118 v°.

- 146 CB 18, 398 r°-v^o.
 147 CB 19, 299 r°, 321 v°-322 r°, 395 v°, 474 v°, SR 292, 541 v°.
 148 CB 19, 388 r°.
 149 SR 322, 472 v°.
 150 CB 16, 114 v°.
 151 SR 273, 144 v°.
 152 PRO. E/122/88/4, n. gef.
 153 SR 283, 57 r°.
 154 Ibid., 132 v° ; SR 287, 584 v°.
 155 CB 23, 175 r°.
 156 SR 300, 252 v°-253 r°.
 157 CB 29, 244 v°. Cfr. F. SMEKENS, *Braakliggend terrein betreffende onze Nationale zeevaartgeschiedenis in de Moderne Tijden*. In: *Mededelingen Marine Academie van België*, X, 1956-1957, p. 60.
 158 IB 1.480-1.481.
 159 SR 293, 456 v°-457 r°.
 160 CB 19, 199 v°.
 161 SR 300, 232 v°-233 v°.
 162 SR 301, 526 r°.
 163 Ibid. 615 r°.
 164 CB 29, 244 v°. F. SMEKENS, *a.c.*, p. 60.
 165 SR 296, 460 v°-461 v°.
 166 SR 320, 239b v^o.
 167 CB 33, 127 v°-128 r°.
 168 SR 223, 245 v° ; F. SMEKENS, *a.c.*, p. 58.
 169 SR 306, 124 v° ; F. SMEKENS, *a.c.*, p. 60.
 170 CB 17, 55 v°.
 171 Pk 628, 118 v°.
 172 CB 19, 129 v°.
 173 SR 293, 475 v°-476 r°.
 174 CB 21, 265 v°-266 r°.
 175 SR 296, 257 v°.
 176 Ibid., 195 r°.
 177 CB 19, 212 v°, 215 r°, SR 292, 246 r°, 505 v°, 541 v°.
 178 CB 26, 445 r°-v^o.
 179 SR 316, 49 r°.
 180 CB 33, 114 r°.
 181 SR 278, 127 r°.
 182 CB 21, 265 v°.
 183 CB 17, 198 r°-v^o.
 184 CB 13, 336 v°.
 185 Antwerpse waterschippers behoorden in de 16de eeuw tot het schippersambacht.
 186 CB 16, 14 r°.
 187 CB 18, 189 r°.
 188 CB 16, 13 r°.
 189 SR 285, 202 r°.
 190 CB 18, 31 r°.
 191 SR 293, 476 r°-v^o.
 192 CB 24, 232 r°.
 193 SR 298, 321 r°-v^o.
 194 PRO, E/122/90/18, n. gf.
 195 CB 25, 285 r°.
 196 CB 25, 23 r°, 45 v°-46 r°, 284 r°, 345 r°, 443 r°, 454 r°, 455 r°, 545 r°-v^o.
 197 Nu Helsingör, Denemarken.
 198 CB 28, 6 r°-v^o.
 199 CB 25, 78 v°.
 200 SR 293, 477 v°-478 r°.
 201 H. J. SMIT, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, RPG, 86, dl. 2, nr. 764, noot 1, p. 590.
 202 CB 24, 77 r°.
 203 SR 300, 429 v°.
 204 ARA, Rekenkamer, 22.376-22.377.

- 205 SR 265, 238 v°.
- 206 Ibid., 413 v°.
- 207 Ibid., 346 v°-347 r°.
- 208 SR 274, 127 v°-128 r°.
- 209 SR 277, 191 r°.
- 210 CB 19, 296 v°.
- 211 Ibid., 289 r°.
- 212 SR 293, 480 r°.
- 213 CB 21, 151 v°.
- 214 CB 19, 474 v°, SR 292, 541 v°.
- 215 CB 18, 446 r°.
- 216 CB 20, 297 v°.
- 217 CB 24, 247 v°-248 r°.
- 218 T 912, 1566, jan. 23 (n.s.).
- 219 CB 25, 451 r°.
- 220 Z. W. SNELLER en W. S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Frankrijk*, (RGP 70), 's-Gravenhage 1930, dl. 1, nr. 785, p. 556.
- 221 CB 27, 62 v°.
- 222 SR 329, 431 v°.
- 223 Ibid., 140 v°-141 r°.
- 224 In 1571 was hij 57 jaar oud (CB 33, 280 v°).
- 225 CB 32, 346 v°.
- 226 ARA, Rekenkamer, 22.376-22.377.
- 227 SR 267, 173 v°.
- 228 Vermeld op 7, 14 en 17 augustus in respectievelijk CB 19, 113 v°, 385 v° en SR 292, 557 v°.
- 229 CB 19, 154 r°, 289 r°.
- 230 SR 293, 480 v°.
- 231 CB 20, 297 v°.
- 232 CB 23, 204 v°.
- 233 CB 25, 363 v°.
- 234 Ibid., 174 r°, 175 r°.
- 235 A. DE BURBURE DE VESEMBEEK, *Une anthologie de la marine belge*. Antwerpen, 1963, p. 63 (Les B lges aux Canaries).
- 236 SR 311, 253° r.
- 237 SR 358, 58 r°.
- 238 In 1562 45 jaar (CB 19, 493 r°) en in 1569 50 jaar oud (CB 29, 6 v°-7 r°).
- 239 ARA, Rekenkamer 22.376-22.377.
- 240 SR 260, 218 r°-v°.
- 241 Hierover twee vermeldingen : PRO, HCA/38/5 n. gef. en CB 16, 15 r°.
- 242 CB 18, 158 v°-159 r°.
- 243 SR 293, 482 v°.
- 244 CB 20, 92 v°.
- 245 PRO. E/122/90/18 n. gef.
- 246 SR 319, 252 r°, CB 29, 6 v°-7 r°.
- 247 SR 313, 60 r°.
- 248 Wij vonden van deze schipper zeven leeftijdsopgaven. Hij was in 1557 36 jaar, in 1560 36, in 1562 40, in 1568 45, in 1569 46 en 48 en in 1571 49 jaar oud. Evenals zijn tijdgenoten was Van de Wiele slecht geïnformeerd over zijn geboortjaar. Bovendien moet met slordige optekeningen rekening worden gehouden.
- 249 ARA, Rekenkamer, 22.376-22.377.
- 250 CB 11, 267 v°, 282 r°, 284 r°.
- 251 CB 19, passim.
- 252 SR 293, 287 v°-288 r°.
- 253 Pk 628, 118 v°.
- 254 CB 19, 439 v°.
- 255 PRO. HCA/38/5/n gef.
- 256 CB 20, 95 v°.
- 257 Ibid. 141 r°.
- 258 CB 19, 320 v°.
- 259 CB 16, 238 r°, PK 628, 125 v°.
- 260 SR 319, 252 r°-v°.

- 261 CB 29, 1 r°, 6 v°-7 r°, CB 31, 220 r°.
 262 CB 33, 205 r°-v^o, 114 r°.
 263 F. PRIMS, *Antwerpen door de eeuwen heen*. Antwerpen, 1951, p. 412.
 264 N 2.072, 68 r°-v^o.
 265 PRO, HCA/38/4/n.gef.
 266 ARA, Rekenkamer 22.376, 3 v°, 224 r°, 243 r°, 16 v°-17 r°.
 267 SR 257, 17 v°.
 268 CB 10, 385 v°-386 r°.
 269 CB 11, 214 v°.
 270 SR 258, 135 r°.
 271 CB 17, 33 r°.
 272 CB 23, 19 v°.
 273 Ibid., 301 v°.
 274 CB 23, 287 r°-v^o.
 275 SR 328, 499 v°-500 r°.
 276 Pk 628, 263 r°.
 277 CB 20, 36 r°-v^o.
 278 Ibid., 207 v°.
 279 SR 328, 646 r°.
 280 SR 317, 328 v°.
 281 SR 328, 499 r°-v^o.
 282 ARA, Rekenkamer, 22.376-22.377.
 283 SR 258, 250 r°.
 284 SR 282, 261 r°.
 285 SR 287, 248 v°.
 286 SR 291, 257 v°-258 r°.
 287 SR 287, 433 v°.
 288 V 148 (II, 45).
 289 Pk 634, 51 r°.
 290 SR 293, 444 r°.
 291 SR 308, 75 r°-v^o.
 292 SR 313, 244 v°-245 r°.
 293 V 146 (II, 54).
 294 SR 268, 39 r°.
 295 SR 283, 57 r°.
 296 SR 293, 228 r°.
 297 SR 293, 498 v°.
 298 CB 19, 539 v°.
 299 IB 1.480-1.481.
 300 SR 277, 280 v°.
 301 SR 293, 500 r°-v^o.
 302 CB 23, 162 r°.
 303 ARA, Rekenkamer, 22.376-22.377.
 304 CB 10, 153 v°.
 305 SR 267, 275 r°.
 306 CB 18, 88 r°.
 307 SR 297, 312 v°-313 r°.
 308 CB 26, 293 r°.
 309 In 1582 was hij 50 jaar oud (CB 43, 416 v°).
 310 SR 287, 372 r°.
 311 CB 19, 421 v°.
 312 Ibid., 448 v°.
 313 SR 296, 232 v°-233 r°.
 314 Ibid., 235 r°.
 315 CB 28, 63 r°.
 316 CB 30, 73 r°.